

Sibirya Tanıtmaları: 1

Altayca-Türkçe Sözlük, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, TDK, ISBN 975-16-1146-6, Ankara 1999, 266 s.

Altayca sözlüklerden söz etmek gerekirse, en eskisi 1869'da yayımlanan *Grammatika altayskago yazıka*'nın sonunda yer alan sözlüktür. Bu sözlük Altayca-Rusça (138 sayfa, yaklaşık 4000 madde) ve Rusça-Altayca olmak üzere (150 sayfa, 2500'e yakın madde) iki bölümdür. Bu sözlükle *Altayca-Türkçe Sözlük* kimi farklar vardır.

İkinci sözlük ise *Slovar' altayskago i aladagskago nareçiy tyurkskogo yazıka* başlığını taşımakta olup Verbitskiy'e aittir. 1884'te Kazan'da basılan sözlük 500 sayfaya yakın olup 12 000'e yakın madde içermektedir.

Burada tanıtılan sözlük ise gerçekte "N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'ından Genişletilmiş Altayca-Türkçe Sözlük" başlığını taşımaktadır. Gerçekten de sözlük esas olarak yayına hazırlayanların *Oyrotsko-Russkiy Slovar*'dan (1947) yaptıkları çeviriye çeşitli kaynaklardan kattıkları yeni sözcüklerle ortaya çıkmıştır (söz konusu kaynaklar için sözlüğün "sunuş" bölümüne bakınız). Sözlüğün yayıma hazırlanmasını sağlayan E. Gürsoy-Naskali Türkiye'de Sibirya'ya ve Sibir kültürüne ilişkin yararlı çalışmalarıyla tanınmaktadır; bu konuda Türkiye'de ilk kez olarak düzenlenmiş olan Sibirya kurultayını (*Sibirya Araştırmaları*, İstanbul 1997) ve Altayca kahramanlık destanı "Maaday Kara"nın çevirisini anabiliriz (*Altay Destanı Maaday Kara*, İstanbul 1999). Sözlüğü yayıma hazırlayanlardan M. Duranlı ise Rusçadan Türkçeye yaptığı çevirilerle tanınmaktadır. Sözlüğü Prof. Dr. Hamza Zülfikar incelemiştir.

Sözlüğü yayına hazırlayanlardan E. Gürsoy-Naskali, Sovyet sözlükçülük geleneğinde maddebaşı sözcüklerin kökenlerinin gösterilmediğini, ancak Rusça kökenli, ya da Rusça üzerinden Altaycaya giren Batı kaynaklı sözcüklerin tanınmasının kolay olduğunu, dolayısıyla bu sözcüklerin kökeninin burada tanıtılan *Altayca-Rusça Sözlük*'te esas olarak Rusça sözcüklerin (Rus. kısaltmasıyla) gösterildiklerini belirtmektedir. Gürsoy-Naskali'nin yerinde olarak belirttiği gibi öteki dillerden, Moğol, İran, Sanskrit, Çin, Tibet, Arap dillerinden giren sözcüklerin tanınması, bu sözcüklerin Altaycaya çok önce-

leri girmesi ve Altaycalaşması dolayısıyla güçleşmektedir. Bu nedenle de bu tür dillerden Altaycaya giren sözcükler konuya ilişkin etimolojik çalışmalarda yer aldıkları ölçüde sözlüğe aktarılmışlardır. Yukarıda anılan dillerden Moğolca hariç öteki dillere ait sözcüklerin çoğunun da yine bir ara dil aracılığıyla Altaycaya girdiklerini belirtmek isterim. Örneğin Sanskritçe, Tibetçe, Arapça, Farsça (ya da İrani) sözcüklerle Çince sözcüklerin çoğunluğu Moğolca üzerinden Altaycaya girmişlerdir. Bunların bir kısmı da Moğolcaya Eski Uygurca ve Tibetçe aracılığıyla girmişlerdir. Gürsoy-Naskali “Şu hâlde, madde başı ardından kökeni belirtilmemiş kelimeler ya halis Altay Türkçesi kökenli kelimelerdir veya kaynakların değinmediği Moğolca, İranca, Sanskritçe, Tibetçe, Arapça vs. kökenli kelimelerdir.” (“Sunuş” s. 9). Söz konusu kaynaklar için yine “sunuş” bölümüne bakılabilir.

Esas olarak iki dilli bir sözlükte sözcüklerin kökeni konusu ilk sırayı işgal etmezler, bu tür sözlüklerde sözcüklerin kökenleri belirtilmese de olur. Sözlüğün amacı etimolojik olmaktan çok bir dilin bir başka dilin konuşurlarınca anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Köken açıklamalarına girilmesi durumunda ise, elden geldiğince her sözcüğün kökeninin, yapısının belirtilmesi gerekmektedir. Bu iş Gürsoy-Naskali'nin de belirttiği gibi gerçekte başlı başına bir araştırma konusudur. Ancak elimizdeki sözlükte çeşitli kaynaklar yardımıyla kimi sözcüklerin kökenleri verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kaynakların yer verdiği sözcüklerden kimi yapım ekleriyle Altayca sözcükler türemişse bunlar da *kaynak dil + T.* (= Altayca) kısaltmasıyla gösterilmiştir. Örneğin Moğolca kökenli olduğu anlaşılan *topçı* “düğme” sözcüğünden türeyen *topçıla-*, *topçılan-*, *topçılaş-*, *topçilat-* gibi sözcükler *Moğ. T* kısaltmalarıyla gösterilmiştir (“sunuş”, s. 10). Ancak, aşağıdaki tanıtımda da değineceğim üzere böylesi örnekler her zaman gösterilmemiştir.

Bu tanıtımda yukarıda değindiğim eksikleri, Moğolcadan girdiği açık olan kimi sözcükleri göstermeye çalışırken kökenleri konusunda farklı düşündüğüm kimi sözcüklere de yer vermeye çalışacağım. Türkçe sözvarlığına ilişkin görüşlerimi ise şu an hazırlamakta olduğum bir başka yazıda göstereceğim.

aar Moğ. ağır.

Sözcük Mo. dillerine değil de Türk dillerine aittir. Bak. ET *ağır*, krş. T *ağır* ED 88 b, ET *-ağı-* → Alt. *ā,ō* (burada *aa*) gelişimi için bak. Z.Ölmez “Altay Türkleri ve Altayca”, *Çağdaş Türk Dili*, c. IX, sayı: 99, s. 16-17 (§ 5.2.6).

aba “baba; anne; (...)”; **abagay** “1. karısının büyük erkek kardeşi (...)”; **abaka** “büyükbaba”; **abakay** “1. karı, eş (...)”

Yukarıdaki sözcüklerden *abakay* Mo. kökenli gösterilmiş. Gerçekte bu dört sözcük de köken olarak aynı sözcükle, ET *apa* sözcüğüyle ilgili olsa gerek, *apa* için bak. “ancestor” ED 5 a-b, “Großvater, Vorfahre männl. Geschlechts; früherer, Großvaters-” UW 166 b.

Türemiş biçimler, *abaka*, *abakay* ve *abagay* ise aynı sözcüğün Mo. ek almış biçimi olabilir; Mo. biçimler, *abakay* için bak. TMEN I § 2, Lessing 2 b. Mo biçim *aba* ve *+kay* ile oluşmuşa benziyor, ancak elimdeki dilbilgisi kitaplarında böylesi bir açıklamaya rastlayamadım. Poppe Moğol dillerinin karşılaştırmalı çalışmasında *-gai* diye bir eke “nadir” ve “yalnızca eski metinlerde görülür” kaydıyla yer verir (*Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki 1955; § 40, s. 83). Krueger ise kişi zamirleriyle görülen bir *-kail-kei* ekine yer verir, *An Introduction to Classical (Literary) Mongolian*, Wiesbaden 1955, § 35, s. 39.

UW’a göre yalnızca son dönem Uygur metinlerinde, Moğol dönemi Uygur metinlerinde görülen *abaka* sözü Moğolca *abağa*’ya gitmektedir (35 b). Tüm bu bilgilere dayanarak yalnızca *abakay*’ın değil, her üç sözcüğün de, *abagay*, *abaka* ve *abakay*’ın aralarında kimi ses ve anlam farklılıklarına rağmen Mo. olarak alınması gerektiğini söyleyebiliriz; ayrıca krş. Lessing *abağ-a* 2 b; Yong-Söng Li, II.2.01. s. 236-237, I.5.01 s. 124-125.

Öte yandan *abaka* “büyük baba” sözü anlamca ET *apa* sözüne daha yakın durmakta, acaba burada **apa+ka* düşünülebilir mi? Adlara gelen *+ka* için krş. *куртқа* ED 648 b, *авиçға* ED 6 b.

abıs Ar. (< *hafız*) Rahip, din adamı.

Köken kısmında yer verilen sözcüğün doğru biçimi *hāfız*, daha doğrusu *ḥāfız* olmalı. Sibir grubu Türk dillerindeki Arapça sözcüklerle ilgili olarak bak. M. Stachowski, “Arabische Etymologien in der Geschichte der Jakutischen Wortforschung”, *Prace Językoznawcze*, 117, 1995: 125-138.

acar- “belirtmek” Mo. ise buradan türeyen *acaru* “açıklama, dikkat” sözü de Mo. T. olarak belirtilmeliydi.

acırgı aygır

Sözcük ET *adğır* “aygır”ın Moğol dillerindeki denk biçimi olan *acırga(n)*’a gitmektedir, Lessing 62 b. İyi bilinen bu denklik için bak. ET *adğır* ED 47 b, TMEN II § 648. Bu haliyle sözcük Moğolcadır.

adak II 1. son

Altaycanın ET *-d-*, *-d* seslerini *-y-*, *-y* sesine çevirmesi dolayısıyla bu sözcük arkaik, eskicil kabul edilebilir (bu ses gelişimi için bak. Z. Ölmez, anılan yer, § 5.2.4, s. 16); ancak Mo, *adağ* “son” (Lessing 9 a) biçimi göz önünde bulundurulursa Moğol dillerinden bir alıntı olduğu kabul edilmelidir. ET *adağ* “ayak” sözcüğünün daha o dönem “son” anlamıyla kullanılışı için krş. UW s. 46’daki örnekler.

ak 1. beyazlık, ak; (...) 3. *mec.[azen]* haklılık, suçsuzluk.

Sözcüğün 3. anlamı mecazî olmayıp Arapça *ħakħ* sözcüğüne de gidebilir.

aka I. 1. büyük erkek kardeş (...).

Sözcük bilindiği gibi Moğolcadır. Krş. Lessing *aka* 2. s. 59 b (*ax-a* yazımıyla!); TMEN I § 22, s. 133; son dönem Uygurca metinler için UW 78 b.

alançık II yuvarlak keçe çadır.

Tanımlamanın yanı sıra, madde karşılıkları arasında sözcüğün Türkçe karşılığı olan “yurt” a da yer verilebilirdi. Sözcüğün Mo. olduğunu öne süren kaynaklar da vardır. Sözcük için bak. M. Ölmez, *Hakasça Etimolojiler*:

alaçık “alaçık, koni şeklinde kulübe (bir zamanlar Hakaslar buralarda yaşardı)”: *çüs ħuşħacaħ pir tumzuħtığ (alaçık)* “yüz serçe bir gagalı”, *yüz kuşğaçak bir tumşuklığ (alaçık)*. — Kök: *alaçu + k*; TMEN II *alaçu* § 519, S. 97; Doerfer, sözcüğün sonun da bilinen küçültme eki *+k* olsa da sözcüğün Türkçe izlenimini vermediğini, Türkçede *+çu* ya da *+açu* gibi bir ekin de bilinmediğini belirterek bugün için kaybolmuş, ölmüş bir dilden alınan bir kültür sözcüğü olduğunu belirtir (özellikle s. 101); Clauson yabancı kökenli olduğunu düşünerek *+k* eklenmesiyle ve çeşitli ses değişimleriyle çoğu Türk dilinde var

olduğunu belirtir 129 b. Räsänen ise Uyg. ve OT'deki biçimlerini ve günümüz Türk dillerindeki şekillerini gösterir, ancak fazla açıklama yapmaz: Küe[rik] *alancığ*, Oyr[ot = Altay], Tel[eüt] *alançık* 15 b. Sevortyan hemen bütün şekillere, diyalektlere yer verir ve Anadolu diyalektleriyle Altaycada *n*'li şekillerin olduğunu, eski şeklinin ise *n*'siz olduğunu belirtir ESTY I s. 131. Ancak tüm bunların yanı sıra birden fazla ana şekil düşünür. Röhrborn ise (*alaçu*) değişik köken açıklamalarına yer vererek kökeninin açık olmadığını belirtir UW 91 a. Konuyu son olarak ele alanlardan Şervaşidze ise **alaçu* 'шатер' maddesinde bu sözcüğün Çince olduğunu savunur ve Orta Çince *lō śá* Çağdaş Çince *lúshè* şekillerini vererek Çince *s*'nin GT *ç*'ye, *-a*'nın da *-u*'ya denk geldiğini belirtir, tabii Türkçede söz başında *l* ünsüzü bulunamayacağı için bu durumda başta *a*- türemesi çok doğaldır, VY 1989/2, 55. *lu shé* 廬舍, ancak Şervaşidze'nin görüşünün doğrulanabilmesi için iki noktanın tam olarak açıklığa kavuşması gerekir: Birincisi *alaçu(k)* ile Çince (Pinyin ile) *lu she* arasındaki ilişkiyi gösteren tarihsel ses denklilikleri; ikincisi eski, en eski Çince metinlerde, sözlüklerde, özellikle de 10. yy. öncesine ait metinlerde Çince bu iki sözcüğün bu anlamda kullanıldığını gösterir bilgiler; benim elimdeki Çince sözlüklerde *lu* 廬 ve *she lu she* 舍'nin "alaçık" anlamıyla bir arada kullanıldığını gösterir bilgi yok, tam tersine bu sözcükler yabancı sözcükleri Çince olarak yazmakta kullanılan birer transkripsiyon ideogramıdır, örneğin bu iki sözcük Buddhist metinlerde bir ölçü birimi, 5 *li*'lik (yaklaşık 2,5 km) mesafeden duyulan ses, davul sesi için, Skr. *krośa* için kullanılmıştır, Eski Çince için krş. Morohashi c. VIII, s. 143 a, 83. madde (çoğunlukla *julushe* 俱廬舍 olarak, bazen de *rocana* Buddha için *lushana* 廬舍那 olarak yazılır), sözcük *Çince-Rusça Büyük Sözlük*'te ise hiç yer almaz, krş. *lu* 廬 c. II, 282. s., 1049. madde; ayrıca bak. Giles, s. 924, 7396. madde (burada *lu* 廬 altında yalnızca *rocana* 廬舍那 vardır). Bugüne kadar sözcüğün kökeni üzerine doyurucu bir açıklama yapılamaması dolayısıyla Doerfer'in görüşüne katılmak gerekiyor, öte yandan sözcüğün hemen hemen Türk dillerinin tümünde ve çoğu Moğol dilinde var olduğu göz önünde tutularak bugünkü biçimlere kaynaklık eden dilin Türk dilleri, ya da Eski Türkçe olduğunu düşünmek gerekiyor.

almıs "kötü ruhlardan birinin adı" maddesi *albıs*'a, aynı şekilde *albuga*

“samur” maddesi de *albaga*’ya gönderilmeli, onlarla karşılaştırılmıydı.

ald 1. ön, 2. alt (...)

Sözlüğün Altayca-Ruşçasında *ald* biçimindedir. Ancak bu sözcük her zaman ekli olarak görülür, yani sözcüğün “eksiz”, yalın biçimi ne Tarihî ne de günümüz Türk dillerinde görülmez.

altayda- “Altay’da gezmek” ile **altayla-** “Altayca konuşmak” maddeleri birleştirilemez, ayrılma yapılmalıdır; her iki biçim de iki ayrı kaynaktan, iki ayrı sözlükten alınmış olmalı, OyRS’da yalnızca *altayla-* var, s. 17 a.

amır “barış, rahat, huzur (...)” sözü de Mo. olmalı. Bunun için krş. *Hakasça Etimolojiler*:

amır 1. 1) sakin, barış içinde: *amır honıh* sakin yaşam, 2) uysal, 3) sessiz; 2. 1) sakin, 2) sessiz: *suğdañ amır*, *ottañ çabıs* suyun sessizi, otun altı *amır-ğazıh çurta*, tam sağlıkta olmak. — Kök: Mo. *amur* Lessing 40 b = Tü. *amul* **amur*, Clauson *amul* (?*amıl*) maddesinde **amur* diye denk bir şeklin de olması gerektiğini, ancak metinlerde rastlanmadığını ve *amra-* [“hoşlanmak, sevmek”] eyleminin bu sözcükle ilgili olması gerektiğini belirtir. ED’ye göre Moğolcada eski bir Türkçe alıntı olarak *amurlı-* (Gizli Tarih, XIII. yy.) şeklinde vardır. Hakasça ve Tuvaca *amır* şekilleri Moğolcadan geri ödünçlemelerdir, ED160 b-161 a, ayrıca yine krş. ET *amra-* ED 163 a-b; UW *amıl* < Mo. *amur*, Monguor *hamura-* 117 ab-118 a; ayrıca krş. Tuv. **amır** rahat, sakin. — Kök: Mo. *amur* L 40 b = ET *amıl* ED 160 b-161 a, UW 117 a-118 a.

Yalın biçimi Altaycada var olan ve sözlükte de Mo. oldukları belirtilen şu sözcüklerin türevlerinin de Mo. olduğu belirtilmeliydi: **amıtandu** tatlı (ama *amtan* Mo. tat!); bir çok yerde böylesi örnekler “Moğ. T.” kısaltmasıyla gösterilmişlerdir: *arga*, *argada-*, *argala-* vb.

Kökleri Mo. olsa da Altayca bir ekle türemiş olan şu sözcüklerin Mo.+Altayca oldukları belirtilmeliydi: **amtaş-** alışmak; **amtaju** alışkanlık.

antıra Mo. resimli büyük sandık.

Herhalde *aptıra* yerine bir dizgi hatası. Doğru biçim için krş. Tuv. *aptara*, Hak. *abdıra*, Mo. *abdara* (L 4 a).

aracan sözcüğünün yerinde olarak Mo. aracılığıyla Sanskrit dilinden geldiği belirtilip Sanskrit biçimin *rasâjana* olduğu belirtilmiş. Ancak burada kullanılan *-j-* harfi Türk harflerine göre okunursa kullanıcıyı yanıltabilir. Sanskrit sözcüğün Türkçe yazıçevriminde daha uygun olan harf /y/ dir, krş. Böhtlingk “रसायन (रस+अ°) (...) a) Kanal der Flüssigkeiten (im Körper)” PW VII 298, Monier-Williams “**rasâyana** (...) a canal or channel for the fluids (of the body)” MW 870 b; ayrıca krş. *Tuvaca-Türkçe / Türkçe-Tuvaca Kısa Sözlük*: **arjaan** kaynak suyu, yerden çıkan içme suyu; kaplıca suyu, tedavi amaçlı su. — Kök: Mo. *araşıyan*, *raşıyan* (Skr. *rasâyana*) L 49 a, 651 b, EW 23 b - 24 a, ESTY I 168, F I 92, ayrıca bak. MW 870 b.

arı- Mo. kötüleşmek, (...) zayıflamak.

Sözcük Mo. olmayıp en eski dönemden beri Türk dillerinde *ar-* biçimiyle görülmektedir. Clauson’a göre günümüz Türk dillerindeki *arı-* / *aru-* biçimi *ar-* eyleminin genişletilmiş biçimleridir ED 193 a, UW 169 b (I). Burada ancak hemen aşağı satırlarda yer alan *arıñkay* “çabuk yorulan” T.+Mo. olarak açıklanabilir

Mo. olarak gösterilen **aya** “yay” ile **ayak** “ayak, (...) destek” sözlerinin hangi Mo. diline ait olduğunu bilmiyorum, büyük ihtimalle ET *ya* ve *adak* ile TT *yay* ve *ayak* ile ilişkili olmalılar.

İki ayrı kaynaktan alındıkları anlaşılan ve iki ayrı maddede yer verilen **ayas** sözcükleri tek madde altına birleştirilmelidir.

ayıl Ar[apça] ev (aile); çadır; köy.

Sözcük ET *ağıl*, TT *ağıl* sözcüğünden başka bir şey değildir. Bu haliyle ise ET’den Mo.’ya geçerek *ayıl* biçimini alan ve yine buradan Altaycaya geçen bir sözcüktür; bak. Uyg. *ağıl* “ağıl” UW 63 b, ED 83 b, EW 8 a, krş. Mo. *ayil* (*ail* yazıçevrimiyle) Lessing 20 a-b, TMEN II § 503 s. 82-83.

Yine buradan türemiş bulunan *ayılçı* “misafir” ve *ayıldı* “aileli, evli” sözleri Mo.+T. olarak düşünölmeli.

ayrı Mo. dal, uç; nehir kolu; kavşak.

Moğolcasının hangi sözcük olduğunu bilmiyorum. Ancak sözcüğü Eski Uyg. *adri* “ayrılmış, çatallanmış” sözü ve Hak. *azır* ile karşılaştırabiliriz, *Hakasça Etimolojiler*:

azır 1. 1) çatal, 2) kıvrıntı: *togis azır sın* dokuz doruklu dağ sırası, 3) ırmak kolu; 2. ikiye ayrılma, çatallaşma: *üz azır kindir hamcınay üs hatap tartçılığ* üç kuyruklu kenevir kamçıyla vurdu. — Kök: R I ⁴*azır* Sag. Koyb. Kç. Şor. 568, EW (**adır*) *azır* 6 a, krş. ET *adır*- ED 66 b, *adri* UW 58 a.

ayrı- Mo. ayırmak, ayırt etmek (...).

Moğol dillerinden Türk dillerine az sayıda eylem geçmiştir. Alıntı sözcüklerin çoğunluğu ad soyludur. Özellikle Oğuz grubu Türk dillerinde, Türkiye Türkçesine yaklaştıkça alıntı eylem sayısı azalmaktadır. Osmanlıcada en yaygın Mo. alıntı eylem *yasa-* “tertip etmek, tanzim, tasım etmek, kurmak, hazırlamak”tır. Bugünkü TT *yasa-* ise dil devrimiyle birlikte Türkçeye girmiş (veya kazandırılmış) bir biçimdir (ayrıntılar için bak. Schönig 2000, s. 108-109). Mo. dillerinden Osmanlıcaya ve Anadolu ağızlarına girmiş yaygın ya da yaygın olmayan eylemler arasında *çida-* “yapabilmek”, *ilğa-* “seçmek, ayırmak; (at) koşturmak”, *naki(l)-* “rahvan / yorga gitmek”, *namna-* “ok atmak”, *ka'a-* “kuşatmak, çevirmek”, [*kada-* “çakmak, çivilemek”,] *toқта-* “durmak, beklemek”, *yada-* “yapamamak” örneklerini sayabiliriz (tüm bu örnekler ve tartışıldıkları yerler açısından Schönig 2000’e bakılabilir).

Türk halklarının Moğol halklarına komşuluğuna, tarihteki ve bugünkü kültür alış-verişlerine bağlı olarak bu sayılar, oranlar her dile göre değişiklik göstermektedir. Yeri gelmişken burada Türkiye Türkçesinde görülmeyen, ancak öteki Türk dillerinde yaygın olarak görülen eylemler arasında *ös-* “büyüme” ile *mağta-* “övmek” eylemlerini sayabiliriz (sırasıyla Lessing 645 a, 520 a); örnek vermek gerekirse, *Tuvaca Türkçe Sözlük*'ün yalnızca *a* maddesinde şu Mo. eylemler yer almaktadır: Mo. *aқurla-* → **agarla-** /agarlaar/, Mo. *aldagda-* → **aldagda-** /aldagdaar/, Mo. *aldara-* → **aldara-** /aldaraar/, Mo. *aldarşi-* → **aldarji-** /aldarjıı/, Mo. *amila-* → **amılan-** /amılanır/, Mo. *amsa-* → **amza-** /amzaar/, Mo. *arcay-* → **arzey-** /arzeyar/, Mo. *asara-* → **azıra-** /azıraar/, Mo. *atağarka-* → **adaarga-** /adaargaar/ (ayrıntılı liste için bak. ilgili çalışmanın dizini, *Klasik Moğolca* bölümü).

Sözlükte hemen *ayrı-* eyleminden sonra gelen *ayrıl-*, *ayrılış*, *ayrılış*, *ayrıt-* sözcükleri de Mo. olarak gösterilmiştir. Bu sözcükler de, eskiden beri bilindiği gibi, Türk dillerine ait öğelerdir. Bu konuda ED, UW ve OTWF’de ilgili maddelere bakılabilir.

azıra- beslemek, yedirmek; yetiştirmek.

Söz konusu eylem Mo. dillerinden geçmiştir. Dolayısıyla sözlükte bu eylemden türeyen şekiller Mo. T. olarak gösterilmelidir. Eylem için krş.

Tuv. **azıra-** /azıraar/ beslemek. — Kök: Mo. *asara-* L 56 b, Tof. *asıra-* RasF 156;

Hak. **azıra-** /*azırarğa*/ 1. beslemek, birini doyurmak; 2. birini büyütmek: *azıraan adañ kemdir?* senin baban, seni büyüten kim?; *azıraan daa adazı çoğil, emişken dee işezî çoğil* besleyen babası da yoktu, emziren annesi de yoktu. — Kök: Mo. *asara-* (> *asıra-*) ‘şefkat göstermek, korumak, beslemek’ Lessing 56 b, Çag. Blk. Kaz. *asra-*, Krç. *asıra-*, Bar. *azra-*, Çuv. *osra-*, *usra-* EW 29 b.

baa I İr. paha, değer

İr. (İran, İran dilleri?) kısaltması gözden kaçmış olmalı, listede yok.

baalu “çamurlu” ile **baalu** “değerli” I ve II rakamlarıyla ayırt edilmeli.

baltırgan’ın karşılığı olarak verilen “melek otu” açıklamasının yanına *Türkçe Sözlük*’te yer alan “baldıran” da eklenebilir.

bas- “basmak” maddesinde yer alan örnek cümledeki *cohiñ* düzeltilerek *colih* yapılmalı.

batır- esir olarak teslim olmak, yenilmiş olmak: *araldagi ayuga aldırbagan Aya-Biy, altan tümen çerüğe batırbagan Aya-Biy folk[lor]* ormandaki ayıya teslim olmayan Aya-Biy, altı bin kişilik orduya esir olmayan Aya-Biy.

Çevirideki “altı bin”, “altmış bin” olarak düzeltilmeli.

ber- Mo. vermek (...).

Bu eylem de Eski Türkçe döneminden beri Türk dillerinde görülen, Türkçe kökenli bir sözcüktür, bak. *bér-* ED 354 b-355 a.

Buraya bağlı olarak *berdir-*, *beril-*, *berin-*, *beriş*, *beriş-* Mo.+T. açıklamaları da düzeltilmelidir. Buradaki *berilte* “yayım, yayımlama” *ber-* eyleminden T.+Mo. bir biçim olabilir.

bılaa- zorla almak.

bılaaş Mo. tartılma; bahis; yarışma, rekabet.

bılaaş- tartışmak; bahis tutuşmak; rekabet etmek; skandal çıkarmak.

bılaaştı Mo.+T. tartışmalı.

bılaat- zorla aldirmek.

Yukarıdaki sözcüklerden aslında yalnız ilki, *bılaa-* eylemi Mo. olmalı, ötekiler ise Mo. T. (daha doğrusu Mo.+Altayca) olmalı. Krş. Mo. *buliya-* L 134 b.

biyan teşekkür, takdir.

Söz konusu sözcük Moğolcaya Eski Uygurcadan, Eski Uygurcaya da tarihsel İpek Yolu dilleri aracılığıyla Sanskrit dilinden girmiştir, krş. Tuv. **buyan** iyi davranış, iyilik, 'sevap', Lamaistlerce iyi olan davranış, yaşam; *buyanı ulug kiji* iyi davranışı büyük kişi, iyi davranışı çok kişi, 'sevabı bol kişi'. — Kök: Uyg. *buyan* << Skr. पुण्य *punya* AtG 333 a.

Aynı bilgiler **biçi-** "yazmak" eylemi ve türevleri için de geçerlidir. Eylem bu haliyle (-ç- ile) Moğolcadır, ancak, daha eski biçimi Eski Uygurca *biti-* eylemidir.

bile aile.

Sözcük Moğolcadan Türk dillerine geçmiştir, krş. Tuv. **büle** → *ög büle*. — Kök: Mo. *büle*, *büli* L 145 b, 146 b.

biyan iyilik, merhamet.

Bu sözcük daha önce Mo. olarak gösterilen "**biyan** teşekkür, takdir" ile birleştirilmeli.

biyirke- Mo. gururlanmak.

Bu eylem Mo. bir addan türemiş olsaydı bile aldığı ek Tü. kökenlidir, dolayısıyla kökeni tıpkı **biyirkek**'te olduğu gibi "Mo.+T." olarak açıklanmalıydı; , krş. TT *esirgemek*, *yadırgamak* sözcükleri; ET için krş. *alpırkan-* "kahraman gibi davranmak", *kıvırkaklan-* "cimrice davranmak, cimrilik etmek", *tsuyurka-* "acımak, şefkat göstermek" AtG § 96 (s. 68), ayrıca OTWF § 5.2.

Burada söz konusu olan belki de Alt. *biyik* "yüksek; büyük" ve +(i)rke- (**biyik+irke-*!), arka arkaya gelen iki *k*'den birisi düşmüş olabilir, bu konuyla ilgili olarak yine krş. OTWF § 5.2; yine aynı sözlükte, *Altayca-*

Türkçe Sözlük'te yer alan *çedik* "iğrenen" ile buradan +(I)rke- ile türemiş olan *çedirke*- "iğrendirmek" örnekleri bu görüşümüzü desteklemektedir. Anlam açısından krş. TT *büyük ve büyüklenmek*. Son olarak sözlükte Mo. olarak gösterilen **biyu** "yüksek" de burası ile ilgili olmalı.

bolço- şişmek, kabarmak, büyümek.

bolçol küre, yuvarlak; küçük parça (...)

bolçoy şiş

bolçoy- Mo. şişirmek, darılmak.

Yukarıdaki sözcüklerden birisi Mo. ile ilgili ise diğerleri de bir yünüyle Mo. ile ilişkili olmalı.

bolot Mo. çelik.

Farsça kökenli olan sözcük için Mo. denmiştir. Belki de kastedilen Moğolcanın aracı dil oluşudur.

book *anat[omi]* guşa, çedve.

Sözcük aynı sayfanın (42. s.) sol sütununda yer alan aynı anlamdaki *bogok* ile birleştirilmeliydi, Altayca-Rusça Sözlük'te yer almayan bu veri büyük bir olasılıkla girişte anılan öteki kaynaklardan alınmıştır.

boro Mo. gri, kır renkli.

boror- boz olmak.

Eğer *boro* Mo. ise *boror*- da Mo.+T.olmalı; anlamlarına da sırasıyla "boz" ve "bozarmak" eklenmelidir. GT *boz*'un dengi olan Mo. *boro* için krş. TekinZetacism. Ayrıca yine aynı sayfanın sağ sütununda yer alan, Tü. kökenli *bozor*- "beyazlaşmak, grileşmek" ile de karşılaştırılabilir.

"**bödnö** bıldırcın" ile "**bödönö** dişi bıldırcın" Moğolcadır, krş. Mo. *büdüne* L 144, Halha *bödnö* 58 a.

bölö kız kardeşin çocukları, kardeş çocuğu.

Mo. olan sözcük yine aynı sözlükte yer alan "**bile** aile" sözcüğü ile karşılaştırılabilir (bak. yukarı), ayrıca krş. Li I. 9.03 *böle* (s. 182-183).

budu- Mo. boyamak (...)

buduk boya.

budu- Mo. ise *buduk'*un ve *budu-* eyleminden türemiş öteki sözcüklerin de aynı kökten olduğu (Mo. ya da Mo.+T. gibi) gösterilmeliydi.

bugul Mo. tınaz, dokurcun.

bukul Mo. tınaz, dokurcun.

Her iki biçim de birbirine gönderilmeliydi.

bulgayrı özel yöntemle işlenmiş deri.

Tarihî dönem metinlerde karşımıza *bulğar*, *bulğari* (*bulğarî*) olarak çıkan sözcükle ilgili açıklamalar için bak. *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. haz. Z. K. Ölmez, Ankara 1996: 286-287.

burkura- Mo. uçuşmak, dağılmak.

burkuraş tozutmama, dağıtma.

İlk sözcük Mo. ise, ikincisi de Mo.+T. olmalı.

buru Mo. suç, kabahat.

burula- I suçlamak.

İlk sözcük Mo. ise, ikincisi ve sözlükte onu izleyen öteki türevler de Mo.+T. olmalı, krş. Mo. *buruğu* "hata, yanlış" L 138 a.

büdüm tür; ciddî; sadakat (...).

büdümci Mo. inanç.

büdümçidü sadakatli, şerefli.

büdümde- inandırmak.

büdümdü heybetli, alımlı.

büdü- içten, sadık olmak; güvenmek, itimat etmek.

büdüdür- içten olmak; itimat etmek.

büt- Mo. inandırmak, güvenmek.

Yukarıdaki sözcüklerden yalnızca *büdümci* ve *büt-* Mo. olarak gösterilmiştir. Tümü de köktaş, yani aynı kökten çıkmış görünen bu sözcükler *büt-* ile ilgili olmalıdırlar. Eğer *büt-* Mo. ise söz konusu türevlerin tümü de Mo. ya da Mo.+T. olmalıdır.

Kaldı ki, benim bildiğim kadarıyla Moğolcada bu anlamda bir *büt-* yoktur; dahası sözcük ET *büt-* "tamam olmak, tamamlanmak, bütün olmak" ile ilişkili olmalıdır. Gerçekten de ET *büt-* eylemi değişik dönem ve dillerde çok

çeşitli anlamlar kazanmıştır. krş. KB *büt mağa* “bana inan” (*büt-* maddesi, ED 298 b), MK vb.; ayrıca Çağatayca (Senglah) için verilen 5. anlam “güvenmek, itimat etmek” (yine *büt-* maddesi, ED 299 b, üst kısım). Olsa olsa buradaki *büdümcü* sözcüğü Mo. ile ya da Mo. bir ek ile ilişkili olmalı.

büdür- yaratmak, yapmak (...); bitirmek (...)

büdüril- Mo. tamamlanmış olmak (...).

Yine burada da ikilik söz konusudur, her iki eylem de aynı kökten çıkmıştır. Birisi Mo. ise diğeri de ya Mo. ya da Mo.+T.olmalıdır, kaldı ki her ikisi de Tü. kökenlidir, krş: ET *bütür-* (ED 308 b) ve *bütürül-* OTWF § 7.311 (s. 657).

bürüñkey Mo. alaca karanlık.

bürüñküy Mo. alaca karanlık.

Sözcükler birbirlerine gönderilmeliydi, ayrıca niçin yalnızca birisi Mo. olarak gösterilmiş?

b maddesinin sonundaki *psaa* anlaşılmaz, yoksa *bzaa* (?) yerine bir dizgi hatası mı?

caan büyük, önde gelen (...); büyük, iri; *caan ece* babanın büyük kız kardeşi.

Sözcük çok büyük bir ihtimalle ET *yağa* (yan biçimler *yağan*, Orta Türkçe *yağan*) “fil” sözcüğüyle, filin büyük oluşuyla ilgilidir (bak. ED 943 b). *caan ece* dolayısıyla baktığım *Akrabalık Adları*’nda bu görüş, bu birleştirme çoktan dile getirilmiştir, bak. Li *d’ân ene* “nine” § I.2.14 (s. 105 ve 196-197. dipnotlar) ve *d’ân ada* “(baba tarafından) dede” § I.1.16 (s. 96 ve 167. dipnot); krş. Mo. *cağan*, Halha *zaan* L 1023 a. İzleyen sözcükler, *caana*, *caana-* *caanarka-*, *caanarka-*, *caanarkak*, *caanat-*, *caanda-*, *caandat-* burasıyla, *caan* ile ilişkili olmalı. Yine burada yer alan “**caanak bk. caana** I” ifadesindeki “I” kaldırılmalı, *caana* ile *caana-* arasında I, II türünden sıralama sözlüğün Rusçasına ait bir kullanım, adlar ve eylemleri ayrı sözcükler kabul ettiğimiz Türkçe sözlük düzeninde bu ayrıma gerek yoktur, kaldı ki *Altayca-Türkçe Sözlük*’te de söz konusu maddelerde bu kullanım, “I, II” kullanımı yoktur.

cada: cada taş yada taşı.

cadaçı havanın durumunu (...) tahmin eden kâhin, yadacı.

Burada ilk sözcüğün, *cada*'nın Mo. olduğu belirtilmeliydi, ikinci sözcük de Mo.+T.olarak gösterilmeliydi; sözcüğün ET biçimi için bak. *yad* ED 883 a (2); konunun çeşitli yönlerle ele alındığı çalışma olarak bak. Ádám Molnár, *Weather-magic in Inner Asia*, Bloomington 1994 ve ET metinlerde görüntüsü için yine aynı çalışmanın içerisinde bak. Peter Zieme, "Alttürkische Fragmente über den Regenstein" 147-151.

cadın I hayat.

cadın II döl yatağı; yatma yeri.

Her ikisinin de *cat-* (GT *yat-*) eyleminden geldiği anlaşılmaktadır; *cadın II* için krş. Tuv. **çidin** divan, koltuk; yatak. — Kök: *çit-in* < **yat-in*.

cajıt II yaşıt, yaştaş.

Dil devriminden sonra Türkiye Türkçesinde kullanıma giren "yaşıt" sözcüğünün Altaycada da bulunması (*cajıt* < *yaş+ıt*), dil devrimiyle kullanıma sokulan sözcüğün ne kadar yerinde ve uygun olduğuna bir destek niteliğindedir. Bu bağlamda yine karşılaştırınız Altayca *cargı* "yargı, mahkeme", *cargıla-* "yargılamak", *cargılat-* "yargılatmak".

cakar- emretmek (...).

cakaru vazife (...), emir (...).

cakı- sipariş vermek, emretmek.

Burada *cakı-* Mo. olduğuna göre öteki iki sözcük de *cakı-* ile ilişkili olmalı, krş. *caki-* L 1028 b.

cal ücret, maaş; mükâfat.

Sözcük Mo., daha doğrusu Çince olmalı, krş. Mo. *çaliñ*, Halha *tsalin(g)*, Çin. *qian liang* 錢糧 L 163 a-b.

Buna bağlı olarak da *calçı* "kiralık işçi", *caldá-* "kiralamak", *caldan-* "kiralanmak", *caldaş-* "birlikte kiralamak", *caldu* "kiralık" sözcükleri Mo.+T.olarak gösterilmeli.

camı Mo. "rütbe, unvan" ise buradan türeyen *camılu* "rütbeli, unvanlı" da Mo.+T.olmalı.

can- Mo. dönmek, geri gelmek.

Sözcük *yan-* “dönmek” biçimiyle en eski Türk yazıtlarından beri Türk dillerinde vardır, Mo. değildir, bak. ED 941 b ve ötesi.

cañıla- yenilemek.

cañılan- I (*cañıla-*’nın dönüşlü şekli) yenilenmek.

cañılan- II (*cañıla-*’nın dönüşlü şekli) yankılanmak.

Burada, ikinci *cañılan-* eyleminde bir dizgi hatası olsa gerek, söz konusu eylemin dönüşsüz biçimi olan **cañıla-* ne Altayca-Türkçe, ne de Altayca-Rusça sözlükte yoktur.

cañılga Mo. yankı, aksiseda.

Sözcüğün en azından kökü Altayca (**cañı!* krş. *cañu*), Tü. olmalı (krş. ET *yañku* ED 949 a-b).

car “çağırma, bildirme; emir; karar” sözcüğü Mo. olarak gösterildiğine göre buradan türeyen *carla-* “bildirmek, emir yayımlamak”, *carlal-*, *carlan-*, *carlat-* vb. sözcükler de “Mo. +T.” olarak gösterilmeli.

cartamal açıklama, şerh etme.

Alt. *carta-* “açıklamak, yorumlamak” eyleminden gelen sözcük *-mal* eki dolayısıyla “T.+Mo.” olarak gösterilmeli.

cas- tedavi etmek; parmaklarını gevşetmek; yanılmak, şaşırarak.

Yukarıda verilen (Altayca-Rusça sözlüğün aslı da böyle!) anlamlar aynı sözcükten çıkmış olamaz; ikinci anlam olan “parmaklarını gevşetmek” için krş. ET *yaz-* “azaltmak, basitleştirmek” ve “çözmek, açmak, yaymak” ED 983 b (1); “yanılmak, şaşırarak” anlamı için krş. yine ET *yaz-* “yanılmak, hata etmek; yolunu şaşırarak, (doğru) yoldan çıkmak, günah işlemek” (büyük bir olasılıkla o dönem dahi uzun bir ünlüyle!) ED 983 b (2) ve TDBUÜ 175.

caydak geniş: **camannıñ colı caydak** atasözü kötü yol geniştir.

Buradaki atasözünün çevirisi “kötünün yolu geniştir” şeklinde olsaydı daha uygun düşerdi.

cebe demir uçlu ok.

Sözcüğün Mo. olduğu belirtilmeliydi, krş. Mo. *cebe* L 1042 a (1), Tü. *cebe*; bak. Schönig s. 113 ve ötesi.

ceeren I “antilop” ve II “(hayvan rengi) al donlu” birleştirilmeli ve Mo. oldukları gösterilmeli; krş. Tuv. **ceeren** *ceren*, *ceylan*. — Kök: Mo. *cegere(n)* L 1043 a = ET (Orh.) *yegren* “kestane rengi” GOT § 3.111.4. Altayca-Rusça sözlükte *ceeren* için “antilop” karşılığı verilmişse de, Sibirya’da antilop bulunmadığı için burada “ceylan”ın kastedildiğini düşünerek *ceeren*’i Türkçede “ceylan” ile karşılayabiliriz.

cepse- donatmak; silahlandırmak.

cepsel envanter (...), donanım

cepsen- toplanmak, silahlanmak.

Yukarıdaki sözcüklerin tümü de *cebe* ve *cebseg* ile ilgilidir. Mo. ya da Mo.+T.oluşları eklenmeli, bak. yukarı *cebe*.

cergele- sıra oluşturmak.

Sözcük Mo.+T. olmalı (< *cerge+le-*), aynı şekilde *cergelet-* “sıra oluştur(t?)mak” ve *cergeley* “sıralı” sözcükleri de Mo.+T.olmalı; krş. Tuv. **çerge** sınıf, sıra, kategori, derece. — Kök: krş. Mo. *cerge* L 1045 b; Kar L *yerge* “sıra, saf, dizi”, Yak. *serge* EW 198 b, Dol. *herge* DolW 101.

cobo- Mo. hastalanmak; bitkin hale gelmek.

Bu durumda buradan türeyen *cobojt-*, *cobol*, *cobolto-*, *coboş*, *coboş-*, *robot-* sözcüklerini “Mo. T-” olarak almak gerekir.

col “yol”: *ıristu col bolzun* “şans yolu” değil de “yolun açık olsun” şeklinde alınabilirdi.

con Mo. halk.

Mo. sözcük de Çinceye gider, krş. Tuv. **çon** halk. — Kök: Mo. *con* (< Çin. 村 *cun* “köy” (Räsänen, EW 127 b; Eski Çince *ts^hun*, *ts^hwën*, Pulleyblank).

cöp antlaşma.

Bu sözcük de Mo. ile ilişkili olmalı, krş. Tuv. **çöp** doğru, doğru olarak; doğruluk. — Kök: Mo. *cöb* “doğru, gerçek” L 1072 b.

cuda- kötüleşmek, zayıflamak (...).

(< *cut+a-*) Sözcük Mo. *yada-* “yapamamak, güçsüz olmak” (L 422 a) ile de anlamca karışmış olmalı, krş. *cut*.

Hemen izleyen satırlardaki *cutat- I* nasıl olur da *cut-* “yutmak” eyleminin (*cut- II*) ettirgen biçimi olabilir, aradaki *-a-* ünlüsü nedir?

cula Mo. hayattayken insanı terkedeleyen ruh.

Sözcüğün anlamı belli ki Mo. *cula* “lamba, kandil, meşale, mum, ışık” (L 1078 a) sözcüğüyle ilişkilidir. Mo. sözcük ise aynı anlamdaki ET *yula* sözünden gelir (ED 919 a).

curuk “harita; tablo” sözü Mo. *ciru-* eylemi ve (L 1060 b) *ciruğ* adıyla ilişkili olmalı (L 1060 b). Burada yer alan *curukçu* “ressam” sözcüğü “Mo. +T.” olarak kabul edilebilir.

cut yağmurlu hava; ince ve kaygan buz; veba; fakir.

Yukarıda yer verilen anlamlar için krş. ET *yut* → Mo. *cud* ED 883 b, L 1077 a, krş. Rus. *djut* = İng. *jute* F I, 511 EW 211 b-212 a. Yukarıda yer verilen *cuda-* eylemi de buradan türemiş olmalı.

cüde- “zayıflamak” eylemi de yukarıya, *cuda-* eylemine gönderilmeli.

çaçılga Mo. serpinti.

Sözcük Tü. kökenli *saç-* (> Altayca *çaç-*) ile Mo. *-(I)lga* ekinden türemiş olmalı, dolayısıyla yalnızca Mo. değil de “T.+Mo.” gösterilmeli.

çak “zaman” krş. Mo. *çağ* L 156 b.

çala yarım, yarı.

Bu ilgi çekici maddeyi Tü. *çala kalem* vb. örneklerle karşılaştırabiliriz.

çanı üç göbek gerisinden akraba; bk. *şanı*.

şanı maddesinde iki ayrı *şanı* var, birisi “amca çocuğu” anlamında diğerinin ise anlamı verilmemiş, *çanı*’ya gönderilmiş; *çanı* ile karşılaştırılması gereken birinci *şanı* “amca çocuğu”. Sözcük Tuvacada da *şanı* “amca çocuğu, dayı çocuğu” olarak kullanılmaktadır (krş. Li § I.9.10, s. 188 ve 494. dipnot). Bugün özellikle basın-yayın kuruluşları aracılığıyla yaygınlaşan,

büyük şehirlerde bir ölçüde kullanılan *kuzen*, hatta *kuzin* sözcükleri Türkçenin sözcük varlığında *iğreti* durmaktadır, bu yönüyle de *Türkçe Sözlük*'e girip girmemesi konusu bence tartışılmaya değer. Gerçekte günlük kullanımda, özellikle *kuzen* yerine “amca oğlu, dayı oğlu” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Belli bir eğitim almış kesimin bu sözcüklerden “taşralı” görünümüne bürünmemek için kaçınması, *kuzen* ve *kuzin* sözcüklerinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

çeber dikkatlilik; dikkatlice.

Sözcüğün Türkçe anlamı bir addan ziyade bir sıfat ya da belirteç izlenimini veriyor; sözcük “dikkat” veya “dikkatli” olarak alınabilir, krş. *çeber tut-* “korumak”, *çeber kişi* “koruyucu, özenli kişi”.

Tuvacada *şever*, Hakasçada *siber* olarak yaşayan sözcük için krş. Schönig s. 78-79 (buradaki örneklere Hakasca *siber*'i de ekleyebiliriz).

Peki Türkçedeki *çeper* “duvar, çit; bağ çubuğu, çalı çırpı; sebze bahçesi” nereden geliyor? H. Eren sözlüğünde herhangi bir açıklama yapmadan o güne değinki köken açıklamalarını anar. Eren'e göre Tietze TT *çeper* sözcüğünü **çeb-* (**çeb-ir-* “çevirmek, döndürmek”) köküne götürmektedir (H. Eren, 1999: 85 a). Tietze'nin açıklaması, TT -*p-* seslerinin esas olarak ET -*p-* ile ilişkili olması nedeniyle, eğer başka bir açıklaması yok ise, kabul edilemez. Ayrıca ET'nin -*b-* sesleri de TT'de bugün ancak -*v-* olarak görülür. Acaba TT “sebze bahçesi” anlamı, “*etrafı çevrilmiş, korumaya alınmış (yer, bahçe)” anlamıyla söz konusu Mo. *çeber*'e bağlanabilir mi? Bu tür bir anlam bağlantısı kurulabilir mi?

çeçen hatip (...).

Sözcük Mo. dir, krş. Tuv. **çeçen** zarif, şık, güzel konuşan. — Kök: Mo. *çeçen*, *seçen* “bilge” L 168 b, 680 a “akıllı, zeki”, Hal. *tsetsen* “akıllı, uygun” WMD 366 a.

çene- Mo. denemek, sınamak, ölçmek; havayı tahmin etmek.

çene- eylemi Mo. olarak gösterildiğine göre buradan türeyen *çeneş-* ve *çenet-* eylemleri “Mo. T” olarak gösterilmeli. Sözcüğün Moğolcası için krş. L *cögne-* 1075 b.

çıda- sabretmek, dayanmak (...).

Sözcük bu haliyle Moğolcadır, ET dengi ise *tid-* eylemidir. Burada *çıda-*

eyleminden türemiş sözcüklerden yalnızca *çidamdu* Mo. olarak gösterilmiş. Aynı kökten türeyen öteki sözcükler, *çidabas*, *çidal*, *çidam*, *çidaş-*, *çidat-* ve *çidım* sözcükleri de aldıkları eklere göre Mo. veya Mo.+T. olarak gösterilmeliydi.

Türk dillerinde çeşitli şekillerde, yaygın olarak görülen eylem için krş. Schönig s. 79 ve ötesi ile Tuv. **şıda-** /şıdaar/ dayanmak, tahammül etmek; yapabilmek. — Kök: Mo. *çida-* L 176 b = ET *tud-* ED 450 a-b.

çın Çin. (*çzen-zu*) < Skr. doğru, gerçek; doğruluk (...).

Yukarıdaki açıklamaya iki açıdan kesinlikle katılamayacağım. 1. Sözcük Çince'dir, ama Çincesi yalnızca bir sözcüktür, burada olduğu gibi iki sözcük , *çzen* ve *zu* değildir. İkincisi ise Çince sözcük ATS'te gösterildiği gibi Sanskritçeye gitmez; "gerçek, doğru" anlamına Sanskrit dilinde *tattva*, *satya* vb. sözcükler bulunmaktadır, bu konuda ilgili Sanskritçe sözlüklere bakılabilir.

Çince sözcüğe gelince, burada yer verilen Çin. *çzen-zu*, Eski Uygurca metinlerde görülen *çinjo* (veya *çınjo*) olmalı; birleşimin Çincesi bugünkü *pinyin* yazımıyla *zhen ru* 真如'dur, Çince sözcük gerçekte "olduğu gibi, olduğu gibi (gerçek)" anlamındaki Sanskritçe *tathatā* teriminin karşılığı olup Eski Uygurcada *ertükteg* (*töz*) veya *ertükteg kertü* (*töz*) olarak görülmektedir, bunun için krş. *çınju* (*çinžu* yazımıyla) DTS 150 a, BT XIII 15.40 (dizin bölümü 210 b), BT XVIII 215, AY III 146.12; Çince *zhen ru* 真如 ve Sanskrit karşılıkları (örneğin *tathatā*) için bak. Nakamura I 785 c ve *shinnyo* JEBD 284 b. Eski Uygurcadaki Çince sözcükler ve bu konudaki çalışmalar için bak. Ölmez 1994, 1996 ile bu çalışmalarda anıfan kaynaklar.

çiray yüz, (...) çehre, sima.

Mo. olan sözcük için bak. *çiray* L 191 a ve Schönig s. 81. Buna göre izleyen satırlardaki *çiraylan-*, *çiraylaş*, *çiraylu* sözcükleri de "Mo.+T." olarak gösterilmeli.

çirbak "sincap" için krş. Tuv. **sırbık** sincap. — Kök: bak. Räsänen **çärmak*, Kzk. *çarbah*, Leb. *çirbık*, Yurak Samoyedcesi *sārmik* EW 100 b, Yak. *sārba* EW 403 a.

çikir şeker.

Sözcük bu haliyle Mo. olmalı, krş. Tuv. **çigir** şeker. — Kök: Mo. *çikir*,

şikir <= Far. *şeker* = Skr. *śarhara* EW 444 b.

çine Mo. güç, kuvvet.

Eğer *çine* Mo. ise buradan türeyen *çinelü* de Mo.+T.olarak gösterilmeli.

çok I ve II

Olumsuz anlamlar içeren *çok* I Clauson'un yer verdiği *ço:k /çok/* olmalı (ED 405 b), “çok, fazla; pek” ve “kötü, değersiz” sözcüklerinin yakınlığı konusunda bak. M. Erdal “Zu ‘viel’ und ‘sehr’ im Türkischen” (baskıda).

İkinci *çok* II “sıcak kömür, ateş” ise ET yakın anlamlı *çoğ* ile ilişkili olmalı (ED 405 a); krş. Tuv. **şog**: *karak şoo* neşe, göz pırlıtsı. — Kök: Uyg. *çoğ* “parıltı, ışık” ED 405 a, krş. Çin. 燭 *zhu*.

çot Rus. sayı.

Buradan türeyen *çotto*- Rus. T. olarak gösterilmeli.

çölö Mo. boş vakit.

Krş. Mo. *çilüge(n)*, Halha *çölöö(n)* L 183 a-b.

çöñ “derin” Clauson'a göre Çince'dir, bak. ED 424 b *çoñ*, Çin. *zhong* 重 “ağır; önemli; derin”.

çöñkür “dökme demir”, aynı anlamda iki sayfa ileride yer alan **çünke** ile birleştirilmeli.

çöpçök masal.

GT *sörçek* ile ilişkili olmalı, *sör+çek* (**sör* → *söz*) için bak. Tekin 1991.

çuba- “gitmek, birbiri ardına hareket etmek” yabancı kökenli değil ise **çubal** Mo. “dizi, sıra, silsile” olarak gösterilen sözcük “Mo. +T.” olarak gösterilmeliydi.

çugul Mo. nefret; küfür.

Eğer *çugul* Mo. ise buradan türemiş izleyen sözcükler de, *çugulçı*, *çugulda-* vb. Mo.+T.olmalı.

çümdemel eser, yapıt.

-*mel* eki dolayısıyla sözcük “T.+Mo.” olarak gösterilmeliydi.

deremne köy.

Sözcük aynı anlamdaki Rusça *derevnnya* (деревня) sözüyle bir ve aynı olmalı. Benzer şekilde **dosko** “tahta” sözcüğü de Rusça olmalı, krş. Rusça *doska* (доска).

ebejek biraz.

Sözcük bir kaç sayfa ileride yer verilen **emeş** ile aynı anlamdadır, krş. Tuv. **eveş** az, daha az, fazla değil, çok değil. — Kök: Tof. *ebeş*, Alt. *emeş* RasF 179.

e maddesinde görülen ve iki *e* ile yazılan uzun ünlülü örneklerin çoğunluğu bir büzülmeye (-g-) ortaya çıkmışa benziyor, *ee* “ev sahibi”, *eer* “eyer” gibi; ancak *een* “genişlik” *eeş* “eş, arkadaşı”, *eezin* “rüzgar” sözcükleri bu kuralın dışında tutulmalı, bu sözcükler sırasıyla ET *én* (ED 165 b (1)), *eş* (ED 253 b) ve *esin* (ED 248 a) sözcükleriyle ilişkilidir. Hatta ilk iki sözcüğün ana biçimleri uzun ünlüyle olmalı, krş. TDBUÜ.

elbek yeterli, bol; düz, geniş.

Sözcük Moğolcadır, buradan türeyen biçimler de Mo.+T.olarak gösterilmeli, krş. Tuv. **elbek** bol, çok. — Kök: Mo. *elbeg* L 306 b.

ele- Mo. çürüyüp dağılmak.

elet- (**ele-**'nin *ettirgen şekli*) köhneleştirmek, çürütmek.

Eğer *ele-* Mo. ise bunun ettirgen biçimi olan *elet-* Mo.+T.olmalı.

elge- elemek.

elgek elek.

elgel- (**elge-**'nin *edilgen şekli*) ekilmek, ekilmiş olmak.

elgeş- (**elge-**'nin *işteş şekli*) birlikte ekmek.

elget- (**elge-**'nin *ettirgen şekli*) ektirmek.

Tümü de aynı kökten olan sözcükler arasındaki (*elemek* ve *ekmek*) bu kadar fark oluşu düşündürücü. Gerçekte tüm sözcükler “elemek” ile ilişkili olmalı. Son üç eylemin anlamı, sırasıyla “elenmek”, “birlikte elenmek” ve “eletmek” olarak düzeltilmeli.

eri- Mo. erimek.

Tü. olan sözcük için bak. ET *erü-* ED 198 a.

erkin özgürlük.

Ortaasya Türk dillerinde sözcük “özgür” anlamındadır. Oyrotsko-russkiy slovar’ içerisinde yer verilen anlam, Rusçasına göre “özgürlük”tür. Ancak altmaddede yer verilen *erkin aş-tustu cat-* “özgürce yaşamak” örneği “özgür” anlamamızı gerektirmektedir.

eştek Mo. < Erm[enice] eşek.

Sözcük bu şekilde -ş- ile Türkçedir, ET *eşgek* ve dengi Mo. *elcigen* için Clauson ve orada anılan çalışmalara bakınız 260 a-b. Mo. olan biçim ATS, 81 a’da yer alan *elcigen*’dir. Her etimolojik açıklama bu şekilde en eski kaynağıyla gösterilmemiştir. Ayrıca bu görüş, “eşek”in Ermenice olduğu görüşü Menges’in “Türk Dillerine Giriş” kitabının 1968 yılı baskısında yer almıştı. Kitabın 1995 yılı yapılan yeni yayınında bu görüşten vazgeçilmiştir, krş. s. XIX, § 32 (s. 166 için verilen ek).

ezen Mo. esen, sağlık (...)

Eğer sözcük Mo. olsaydı buradan türeyen *ezendeş*, *ezendeş-*, *ezendeştir-*, *ezendik* sözcüklerinin de Mo.+T.olarak açıklanması gerekirdi, bak. ET *esen* ED 248 a.

idik Mo. inatçı, direnen.

Moğolcası hangi sözcüktür bilmiyorum.

ijemci umut.

ijemcilü güvenilir.

ijen- ummak, inanmak, güvenmek.

Orta Türkçe ve Çağatayca metinlerde *işen-* “inanmak, güvenmek” olarak karşımıza çıkan eylemin yalın biçimi, olası dönüşsüz biçimi **işe-* metinlerde görülmez, tıpkı **ögre-* gibi (krş. *ögren-*, *öğret-*). Yukarıdaki *ijemci* biçimi olası bir *işe-* eyleminden çıkmış görünüyor, ancak aldığı ek dolayısıyla T.+Mo. olarak gösterilmeli.

ikree ikiz.

Sözcük Mo. *ikire*’den geliyor, dengi ise OT *ikiz*’dir, Clauson ve Doerfer’e göre söz konusu Mo. biçimler Türkçe *ikiz*’den gelmektedir, bak. ED 119 b ve orada anılan kaynaklar.

irbis Mo. pars.

ET metinlerde *irbiş* olarak görülen sözcük Sibir grubu Türk dillerinde karşılıklı ödünçlemeler, geri ödünçlemeler yoluyla değişik biçimlerde görülür, ayrıtlar için bak. ED 198 b, L 413 b, StachowskiAr § 8 *ilbis*.

irgilcin sincap.

kacu Mo. dağın dik yamacı.

kacula- dağın dik yamacından aşağıya inmek.

Eğer *kacu* Mo. bir sözcükse, *kacula-* eylemi de “Mo. +T.” olarak gösterilmeli.

kada- çakmak.

Mo. olmalı, krş. Mo. *kada-* L 902 a (1). Farklı görüşler için krş. Schönig s. 148.

kajı Mo. hangi; nereye, nerede.

Burada söz konusu olan ET **kañu*'dan [kanyu] gelen *kayu* ile ilişkili bir sözcük olmalı!

kalcaa “çılgın” ve onunla ilgili olan öteki sözcükler, *kalcuur*, *kalcuur-*, *kalcuuru* Mo. olarak gösterildiğine göre, *kalcımak* “vahşî, kuduz, kudurmuş; gaddar, acımasız” Mo. ya da en azından “Mo. +T.” olarak gösterilmeli, krş. Mo. *ğalcağu* ve ötesi L 346 b.

kalıp kalıp, kurşun dökme kalıbı; model.

Aslı Ar. *kālib* sözü olmalı, hangi yol ile gelmiş bu ilginç.

kañat Mo. kâğıt.

Acaba bu sözcük nereden alınmış, hangi kaynakta geçiyor? Diyalekt sözü mü? Eğer öyle ise Mo. olmamalı, Far. “kağıt” sözünün bir şeklinden gelişmiş olmalı, (? *kañat* < **kagad*).

kança kaç, ne kadar; **kança baatırlar la küreştım, kıs kiji le kü-respedim** *folk.* bir çok bahadırla savaştım, fakat daha böyle bir kız görmedim.

Çeviride yer alan “görmedim” sözünü “güreşmedim” yapmasak dahi en azından “savaştım” yapsak metne daha uygun düşecektir.

kañza Mo. (tütün için) pipo, çubuk.

kañzala- çubukları değiştirmek.

Buradaki *kañzala-* eylemi ile izleyen *kañzalaş-* eylemi “Mo. +T.” olarak gösterilmeli, tıpkı *kaşşagay* ve türevlerinde doğru olarak gösterildiği gibi.

karakas Rus. karabatak.

Acaba Rusça olduğu kesin mi?

karañuy “karanlık” Mo. ise buradan türeyen *karañuyla-* eylemi de “Mo. +T.” olarak gösterilmeli.

karaş- “birlikte bakmak, görmek” eyleminin Türkçe karşılıkları arasına “bakışmak” da eklenebilir.

karı II Mo. “yaşlı, ihtiyar; yabancı” sözcüğünün aslı da T. olmalı, krş. ET *karı* ED 644 b (1).

karman cep.

Sözlükte kökeni belirtilmeyen bu sözcük Sibiryâ Türk dillerine Rusçadan da geçmiş olmalı. Altayca ve Teleütçe şekillere Fasmer de değinir. Ancak son olarak sözcüğü Yunanca ve Latince biçimlerle karşılaştırır (Fasmer II 201).

karu maddesinde dizgi hatası sonucu **alazı** “baba” olarak yer verilen biçim **adazı** olarak düzeltilmeli.

“**kas** *zool.* Kaz; **ayıp kas** yaban kazı; **ene kas** dişi kaz.” maddesi şöylece düzeltilmeli: “**kas** *zool.* Kaz; **calañ kas** yaban kazı; **ayıl kas** evcil kaz; **ene kas** dişi kaz.”

katan Mo. sağlam. Belli ki sözcük Mo.+T. ortak bir eylem kökünden, Mo. *kata-* (L 943 b) ve Tü. *kat-* (ED 595 a 2) sözcüklerinden geliyor. Altaycadaki biçim bu haliyle Mo. eyleme gider, krş. Mo. *katan*, Hal. *hatan* L 945 a.

kauzativ *gr.* ettirgen, faktitif.

Sözcüğün Rusça olduğu dizgide gözden kaçmış.

kayka- Mo. şaşırmaq, hayret etmek.

kaykal harika, ilginç. Her ne kadar Eski Türkçeden beri seyrek de olsa Türk dillerinde bir *-l* ekiyle karşılaşılsa da buradaki ad biçimi de Mo. olmalı (*kayka-l*).

kayka- eyleminden türemiş izleyen sözcükler “Mo.+T.” olarak gösterilmeliydi: *kaykala-*, *kaykaldu*, *kaykat-* vb.

kaylık Mo. melez.

Sözcüğün dayandığı Mo. biçimi bilmiyorum. Eğer Mo. ise *qayil-* “erimek” eylemiyle ilişkili olabilir. Ancak Moğolca sözlüklerde *qayil-* “erimek” (L 912 b) eyleminden türemiş olası bir “melez” sözcüğüne rastlamadım.

kayral yardım, iyilik; acıma.

Sözcük Mo. *qayiralal*, Hal. *hayrlal* “sevme, hoşlanma; acıma” sözcüğüyle ilişkili olmalı (L 913 b).

keç Mo. akşam, geç” açıklamasından “Mo.” kısaltması atılmalı, sözcük en eski dönemden beri Türk dillerinin ortak sözvarlığında vardır, krş. ED 692 b-693 a.

kem II İr. zaman; ölçü.

kemi ölçü, seviye.

kem İr. ise *kemi* de İr. olmalıydı. Benzer şekilde buradan türeyen sözcükler de İr+T. olmalıdır.

kence yavru.

Sözcük bu biçimiyle, iki heceli biçimiyle Mo.’dır, krş. ET *keç* ED 727 b.

kendir kendir.

Sözcüğün kökeni, kaynağı tam açık değil, gezgin bir kültür sözcüğü olmalı, krş. ED 729 b, Eren 231 b.

kere delil.

kereçi Mo. şahit.

Kereçi Mo. ise bunun türediği *kere* biçimi de Mo. olmalı, krş. Mo. *gere* L 378 a.

“**kerele-** delil göstermek, şahitlik etmek” eylemi de yine aynı şekilde *kere* köküne gittiği için “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

kerekşin dişi karaca.

Sözcüğün aslı Mo.’dır, krş. *kerekçin* L 456 a.

“**key** Mo. hava; yalan” olduğuna göre buradan türeyen *keyle-*, *keylen-*, *keylençek*, *keyleş-*, *keylet-* gibi sözcükler de “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

kıdat Çinli sözcüğü de Mo.’dır, bak. Mo. *kitad* L 473 b.

kıyaldu Mo. günahkar:

Acaba hangi Mo. sözcükle ilişkili?

kin kabarga, (bir tür geyik) akını.

Bildiğim kadarıyla Türkçede, Türkiye Türkçesinde bu sözcük, “kabarga” kullanılmaz; belki de “(bir tür geyik) akını” karşılığını vermek yeterli. *kabarga* için bak. F II 149.

“**kombayn** biçerdöver” sözünün Rusça olduğu belirtilmeliydi, Rus. *kombayn* ~ İngilizce *combine* için bak. F II 301.

komuda- isteksiz olmak, şikayet etmek, hoşnut olmamak; kaybetmek, zarar etmek.

Sözcük Mo. olup *gomuda-* eyleminden gelmektedir (Hal. *gomdoh*). Bu durumda buradan türeyen *komudaş-*, *komudat-* gibi eylemleri de Mo.+T olarak göstermek gerekir. “**komudal** memnuniyetsizlik, şikayet” ise yine Mo.’dır (*gomudal* L 360 a).

korgol deve ve koyun gübresi.

Mo. olan sözcük için krş. *korğul*, *korğal* L 966 a, 965 b.

koro- azalmak.

Sözcük Mo. *koru-* eyleminden gelir (L 968 b).

“**korundu** zehirli” sözcüğü de yine Mo. olarak açıklanan *koron* sözcüğüyle ilgili olmalı (krş. Mo. *koru*, *kor* L 973 b, 965 a 3).

“**köjögö** I perde” ve “**köjögö** II trahom” sözcükleri Mo. *köşige(n)* (L 492 b) ilgilidir. Buradan türeyen *köjögölö-* eylemi de “Mo.+T” omalıdır.

“**kömüşte-** gümüş” kaplamak ve “**kömüştü** gümüşlü” örnekleri -ö-’lü olmaları dolayısıyla dikkat çekici; OyRS’da yer almazlar; yine sözlükte **kömüş* de yer almaz, yalnızca *kümüş* görülür; -ö-’lü örnek için krş. Yak. *kömüs* (Eren 166 b). Yine -n-’li *könmüştet-* eylemi de dikkat çekici.

kör- Mo. bakmak, görmek.

Söz konusu eylem en eski dönemden beri Türk dillerinin sözcük varlığında var olup Mo. değildir. “görmek” için Mo.’da esas olarak *qara-* eylemi vardır.

“**kubala-** değişmek”, tıpkı “**kubul-** değişmek” eylemi gibi Mo. ile ilişkili olmalı, krş. Mo. *qubil-* L 977 b.

Kökeni gösterilmeyen

kubult-, *kubultkış* ve *kubultu* sözcüklerinin de yukarıyla ilgili olarak Mo. sözcükten türediklerinin belirtilmesi gerekir.

kuda dünür.

Türk dillerinde çeşitli biçimlerde görülen ve Mo. olan sözcük için bak. Li 1999: 69-73. Buradan türeyen biçimlerin de Mo. ya da Mo.+T. oldukları gösterilmeli.

“**kunugu** hüzn, keder”, sözcük Mo. olduğu belirtilen *kunuk-* eyleminden türediğine göre “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

“**kurç** Mo. keskin”, buradan türeyen *kurçu-*, *kurçu-*, *kurçul-*, *kurçut* gibi eylemlerin de Mo.+T. oldukları gösterilmeliydi.

“**kuşa** (?) Mo.” olarak gösterilmiş ama anlamı verilmemiş, aynı durum **kuurak** için de söz konusudur.

“**kuyuk** yanık kokusu” OyRS’da geçmez, dolayısıyla kökeni hakkında fazla bir fikrim yok.

kübür yumuşak, gevşek; *mec.* gübür, gübre.

Buradaki Türkçe “gübür” sözünü bilmiyorum. TS’te yer alamayan ve

Anadolu ağızlarında görülen sözcük için bak. Eren 1999 *gübre* 164 a.

“**kündü II** saygı, sayma, hürmet” sözü Mo. *kündü* (L 501 a, 502 b) ile ilgilidir; buradan türeyen biçimler de (*kündüçi, kündüle-* vb.) “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

künek elbise.

küñnek Mo. gömlek.

küñnek biçimi belli ki *künek* “elbise” sözcüğünün yan biçimi (krş. ET *könlek* ED 732 a).

kürtük Mo. yaban horozu.

Mo. biçimi bilmiyorum.

ladka mangal

<?

lap Mo. kesinlik, açıklık.

Buradan türemiş olan *lapta-*, *laptal-*, *laptu* biçimleri de “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

“**maalka-** şan ve şöhret kazanmak” eylemi Mo. *mağta-* ‘övmek’ eylemiyle ilişkili olmalı, krş. L 520 a, ayrıca krş. Alt. *mak*.

maanı bayrak.

Mo. *mandu-* “(bayrak) yükselmek” eylemiyle ilişkili olabilir (L 526 b).

magat Mo. (?) söz, antlaşma.

Sözcüğün Mo. olup olmadığı soru işaretiyle gösterilmiş, bence Mo. olmalı, krş. Mo. *mağad* “kesin, doğru; kesinlikle, doğru olarak” L 519 a. Aynı şey izleyen *mağat-* eylemi için de geçerlidir (krş. *mağadla-* L 519 b).

mak Ar. ün, şan, övgü.

Sözcük yukarıda değinilen Mo. *mağta-* eyleminden Altaycada bir tür “back formation” yoluyla çıkmış olmalı, ayrıca krş. EW 321 a.

makalu Ar. T. iyi, güzel, pek ala.

Sözcük “Ar.-T” ise olası Ar. sözcük hangi sözcüktür?

makta- övmek, methetmek eylemi “Ar. T.” olarak gösterilmiş, oysa sözcük yukarıda da değindiğimiz Mo. *mağta-* eyleminden gelir, buradan türemiş biçimlerse (sözlükte “Ar. T.” olarak gösterilmiş) “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

mal hayvan, mal; at.

Bu sözcük bizim iyi bildiğimiz Ar. *المال* sözcüğüdür, krş. StachowskiAr, sözcük Altaycaya Mo. aracılığıyla geçmiş olabilir.

“**malzak** hayvan seven” de buradan türemiş olmalı.

manglay “alın” için krş. Mo. *manglay* L 527 a.

mañis “canavar” sözcüğü bir kültür sözcüğü olmalı, krş. Tuv. *mañgis*, Yun. *magos* vb. (bak. TuvTüS).

margaan Mo. “tartışma” ile **margan** bahis; teminat” sözcükleri aynı Mo. sözcükten çıkan biçimler olmalı. OyRS’da yalnızca ikincisi yer alır, birincisi Mo. sözcüğün aslındaki *-uğa-* ses grubuna dayanan uzun ünlülü bir diyalekt biçimi olmalı, krş. Mo. *marğuga(n)* L 529 a.

meçertke ~ meçirtke “baykuş” için krş. Mo.

mees “dağın güney yamacı, ormansız yumuşak arazi”, acaba Mo. *beye(n)* sözünün çoğul biçimi olan *beyes* ile ilişkili olabilir mi? Krş. *bey-e(n)* L 94 b, “taraf, yan, yaka” (L 95 a).

mergen “becerikli, kesin, isabetli” Mo. *mergen*’den gelmektedir; *mergede-*, *mergedet-*, *mergende-* ve öteki sözcükler de buradan türemiş olup Mo. ya da “Mo.+T” biçimlerdir, krş. L 537 a.

meşke “mantar” sözcüğü ilginç bir örnek, Räsänen bu sözcüğü **b-* ile **beşke* olarak tasarlar, krş. EW 72 a, ayrıca Helimski § 682.

mırç “biber”; bir kültür sözcüğü olan *mırç* için krş. EW 345 a.

miy “kedi”, Mo. olduğu belirtilen *miy* “kedi” ile ya birleştirilmeli ya da karşılaştırılmalı.

moko “küt (ağaç)” sözü Mo. *mokuğa-* ile karşılaştırılmalı, sonra gelen ad ve eylemler de burasıyla ilişkili olmalı, k.ş. L 544 a.

mordo “çöten, kirtil” Rus. *morda* sözünden geliyor olmalı krş. F II 652-653.

möñkü ebedî; dağ buzulu.

Sözcük bu haliyle Moğolcadır, krş. Mo. *möñke* (L 547 b), Moğolcaya Eski Türkçeden geçen sözcük için bak. ET *beñgü* ED 350 b. Türevler de buraya bağlı olarak “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

mörgü dua.

mörgü- Mo. dua etmek, eğilmek.

Yalnızca *möğü-* eylemi değil *möğü* adı da Mo. olmalı.

müñünde- gümüşlemek.

Mo. *möñgü(n)* ile ilgili olduğu için “Mo.+T” olarak göstermek gerekir, krş. L 547 b.

Bir dizgi hatası sonucu *m* maddesinin sonunda yer alan *nomitsiya* “adlandırma” ilgili yere aktarılmalıdır.

neke- Mo. “ödetmek; izlemek” ise, buradan türeyen *nekeş-* eylemi de “Mo.+T” olmalı.

nerelü cesaretli (*at* ile!) sözcüğü de “Mo.+T” olmalı, *nere* için krş. Mo. *nere* “ad, unvan; ün, şöhret” L 575 b.

nogon yeşil (ot, kumaş).

Sözcüğün kökeni Mo.’dır, bak. Mo. *noğuğa(n)* L 588 a

nom İr. (Soğ.) *mit*. Bilgelik kitabı.

Gerçekte *nom* sözü Altaycaya doğrudan İranî dillerden değil de Mo. üzerinden geçmiş olmalı. Eğer sözcüğün ilk kaynağı verilmek istenirse,

Yunanca olduğunu, buradan da Soğdca üzerinden Eski Uygurcaya, Eski Uygurcadan da Moğolcaya geçtiğini belirtmemiz gerekir.

nookı tüy.

Sözcük Mo. *nogusu(n)* “yün” sözüyle ilgili olmalı, Alt. sözcük Mo. **nogu+* ile ilişkili olmalı, sondaki *+sun* bilindiği gibi Mo.’da addan ad yapan bir ektir. Buradan türeyen, Tü. ek almış biçimler de “Mo.+T” olarak gösterilmelidir.

obogo Mo. yığın.

Sözcük Mo. olarak gösterildiğine göre buradan türeyen *obogolo-*, *oboolo-* gibi şekiller de “Mo.+T” olarak gösterilmeli. Tabii bu noktada daha önce Marcel Erdal’ın da değindiği olasılık göz önünde bulundurulmalı: *+lA-* her iki dil ailesinde de (Erdal “dil grubu”) vardır, dolayısıyla Mo.’daki *obuğala-* eylemi, *+lA-* ekinden dolayı Mo. olarak da düşünülebilir, Mo.+T olarak da (bunun için krş. Erdal, Marcel, “Mongolische Verbalbildung in Ostsibirischen Türksprachen?”, *Şorskaya filoldgiya i sravnitel’nosopostavitel’nyu issledovaniya, 1* [Шорская филолджия и сравнительно-сопоставительные исследования], Novosibirsk 1998: 62-76, özellikle s. 67-68)!

olco Mo. esir.

Sözcük Mo. olarak gösterildiğine göre buradan türeyen *olcoçı*, *olcolo-*, *olcolot-* gibi şekiller de “Mo.+T” olarak gösterilmeli; bu noktada *olcolo-* yine krş. *obogo*.

oñdomol kavram.

Sözcük Alt. *oñdo-* “anlama, benimsemek” ile ilişkili olsa da *-mol* eki Mo. olmalı, krş. Mo. *-mAl* “eine Art Participium perfecti passivi”, bak. G. Doerfer, “Die mongolische Schriftsprache”, s. 88 (yay. yeri, Spuler, B. (hrsg.), *Handbuch der Orientalistik. Erste Abteilung: Der nahe und der mittlere Osten. Fünfter Band Altaistik, zweiter Abschnitt Mongolistik*, Leiden/Köln 1964); Türkçedeki sağmal örneği ve Mo. *sagamal* için bak. C. Schöning, *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Wiesbaden 2000, s. 159-160.

oo Mo. zehir.

Sözcük ET *agü*'nun Alt. biçiminden başka bir şey değildir, krş. ET *agü* ED 78 b (1). Aynı bilgi Mo. olduğu belirtilen *ooru* "hasta", *ooru*- "hastalanmak" için de geçerlidir. Söz konusu sözcükler Mo. olmayıp sırasıyla ET *agrıg* ve *agrı*- sözcüklerinden gelmektedirler. Dolayısıyla "Mo.+T" olarak gösterilen *oorulu* "hasta, hastalıklı" örneği de Tü (Alt.) olmalıdır.

orom sokak; bak. *oroon*.

oroon Mo. devlet, ülke; sokak.

Sözcüklerden birisi Mo. olarak gösterilmiş ve birbirleriyle ilişkili oldukları göndermeyle gösterilmiş. Gerçekten de *oroon* "devlet" anlamıyla Mo. kökenli olsa da ET *orun* "yer; makam" sözüne gider, bak. ET *orun* ED 233 a.b, krş. Mo. *orun* "yer, enstitü, merkez; büro" L 623 a-b;

oynoş-; biriyle samimi ilişkide bulunmak.

Burada madde karşılığı olarak Türkçe sözlüklerdeki "oynaşmak" sözcüğü de kullanılabilir, tabii 2. anlamı olan "âşıktaşlık etmek" ile!

öröm "matkap" Mo. olarak gösterilmiş, buradan türeyen *örümde-* eylemi de Mo. olmalı, krş. L 644 a.

ös- artmak; büyümek.

Türk dillerinde Kıpçakça döneminden beri bulunan eylem Mo. kökenlidir, krş. L 645 a, ED 241 a-b.

pörök Rus. börek.

Sözcük ses yapısı açısından Rus. *pirog*'dan gelişmiş olabilir. Türk dilleri kökenli sözcüğün diller arası geçişi için bak. EW 82 a, Fasmer III 265, ESTY: II 219 ve orada anılan kaynaklar.

saam Mo. sağım.

Sözcük Moğol değil de Türk dillerinin sözvarlığına aittir, krş. ET (Kaşgarî) *sağım* (< *sağ-ım*) ED 811 a. Moğol dillerine ait olan biçimler *sağa-* eylemi ve bunun ve türevleridir (örneğin Mo. *sağamal* → Tü. *sağmal* gibi), krş. Schönig, s. 159-160.

sabak meyveli dal; sap.

Sözcük Mo. kökenli olmalı, krş. aşağısı *sarbak*.

sabu yün dövmeye yarayan sopa.

Sözcük Mo. *sabha(n)* ili ilişkili olmalı, bak. L 654 a.

salkın rüzgar.

Sözcük Türk dillerinde *-m*, Mo. dillerinde ise *-n* ile dir: Mo. *salki(n)* L 665 b, ET *salkım*, Codex Cumanicus *salkun* ED 826 a-b.

samara “mektup” ile *samura* “bilgelik kitabı” aynı kökten sözcükler olmalı, dolayısıyla birbirlerine gönderilmeli.

sana- Mo. düşünmek.

Söz konusu eylem her iki dil ailesinde de (Mo. ve Tü.) görülür: ET *sana*- ED 835 a, krş. Mo. *sana*- L 668 b.

sarbak dalı, dalı budaklı.

sarbay- Mo. dallanmak; açılmak.

Her iki sözcük de Mo. ile ilgili olmalı., krş. Mo. *sal-* “ayırarak, kesmek, dallandırmak” (L 663 a-b) ve *salburi* “ırmak ya da yolun kolu, kol, dal” (L 664 b).

sarlık Mo. öküz.

Burada söz konusu olan hangi Mo. sözcük?

sayırka- Mo. gururlanmak.

sayırkak mağrur insan.

Birisi Mo. ise ötekisi de Mo. ya da Mo.+T olmalı. Aslında sözcük, Mo. *sayi(n)* ve Tü. +(X)*rkA-* ile oluşturulmuş olmalı, tıpkı TT *yadırğa-*, *esirge-* eylemlerinde olduğu gibi.

Yine hemen burada yer alan *sayıt* “bay, efendi, soylu kişi” sözcüğü de Mo. yine *sayin* (L 660 b) ile ilişkili olup Mo. *sayit* (L *said* 660 a) sözünden geliyor olmalı.

seer Mo. sıradağ.

Sözcük belli ki ET *sejir* ile ilgili ED 840 b.

semantika ve semasiolog sözcüklerinde Rus. olduklarını belirten kısaltma unutulmuş.

seri- dinlenmek, tazelenmek; (hava için) açılmak, iyileşmek.
Mo. *seri-*, *sere-* eylemiyle ilişkili olmalı, krş. L 689 a, 690 b.

serke iki yaşındaki keçi; iğdiş edilmiş keçi.
Mo. olan sözcük için bak. *serke* L 691 b.

sırmal küçük saç örgüleri.
Sözcükteki *-mal* eki Mo. olmalı, bak. yukarısı *saam*.

sok- Mo. vurmak; (yardımcı eylem).
Söz konusu eylem Mo. olamaz, krş. ET *sok-* ED 805 a.

soksoy- Mo. doğru, düz olmak.
sokso, *soksogoy*, sözcükleri de burasıyla ilişkilidir, dolayısıyla Mo. kökenli oldukları bir kısaltmayla gösterilmeli.

solun- değiştirmek.

solun- değiştirmek.

Her iki eylem de tek maddede ve tek anlamda toplanmalı. Ayrıca tüm bu sözcüklerin dayandığı şekiller Mo. *sol-* “değiştirmek” eyleminden türemiş olmalı, bak. L 725 a.

som sözcüğünün ikinci anlamı olarak verilen “kontur” yerine Türkçe bir karşılık verilmeli.

sort Rus. tür.

O halde buradan türeyen sözcükler de “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

sök Mo. soy, kuşak; kemik; mezarlık.
Sözcük Türk dillerine aittir, krş. ET *sünök* ED 838 b.

stilistika gr. üslup bilimi.

Sözcüğün Rusça olduğunu gösterir kısaltma unutulmuş.

sudur kehanet; *altın sudur* altın kitap.

Buradaki *sudur* büyük bir ihtimalle Eski Uygurca *sudur* (< Skr. *sūtra* AtG 364 b) olmalı. Sözcük Mo. üzerinden Altaycaya geçmiş olabilir. *sudurçu* ve *sudurla-* sözcükleri de bu durumda “Skr.+T” olmalı.

sukayrı peksimet.

Sözcük Rus. *suhari*, *suhar'* ile ilişkili olmalı, dolayısıyla buraya da Rus. kısaltması koymalıyız, krş. Fasmer III 813.

sura- sormak, rica etmek.

suralta Mo. bilgi isteme; talep.

suraltı rica, dilekçe.

Yukarıdaki sözcüklerden *suralta* Mo. ise diğerleri de öyle olmalı. Yine bu sütunda buradan, *sura-* eyleminden türeyen sözcükler ya Mo. ya da “Mo.+T” olarak gösterilmelidir. Clauson’un da belirttiği gibi Mo. *sura-* eylemi ET *sor-* eyleminin Moğolcada aldığı biçimdir, bak. ED *sor-* 843 b (2).

sülük *zool.* sülük.

Sözcük Far. *سُلُوك*; *zalūk* (Steingass 620 a), Skr. *jalūka* ile ilişkilidir, ara dili bilmiyorum. Ancak sözcük daha Eski Uygurca döneminden beri Türk dillerinde görülür: **çaluk** (*caluk* Maue, Brāhmī hafli metinlerde) << Skr. *jalūka* (Altun Yaruk 692.10) *Jalūka*, Dieter Maue 1981.

sümer *folk.* sivri dağ.

Bu sözcük de Skr. >> Eski Uygurca > Mo. > Alt. yolunu izlemiş olmalı. Sözcük Eski Uygurcada *sumir*, *sumur*, *samir* biçimlerinde görülür (Skr. *sumeru* “evrenin merkezi olan dağın adı”) AtG 364 b.

süne ... ruh.

Sözcük Mo. *sünesü(n)* ile ilişkili olmalı (L 744 a).

şaa “çivi” ve buradan türeyen sözcükler Mo. *şançağ* ile ilişkili olmalı, krş. L 751 b.

şaacın porselen.

Aslı Çince olan sözcük Mo. üzerinden geçmiş olmalı, krş. Mo. *şığacañ* ~ *çağacañ* L 700 a ((< Çin. 茶鍾 *cha zhong*).

şahmat İr. “satranç.”, sözcüğün Altaycaya giriş yolu Rusça olmalı.

şıbirgan tipi.

şuurgan Mo. kar fırtınası, tipi.

Her iki sözcük de birleştirilmeli, krş. Mo. *şiğurğa(n)*, *şuurgâ(n)* L 701 a, 758 b

şilta- Mo. sebep bulmak, bahane uydurmak.

şiltak sebep, bahane.

Sözcüklerden birisi Mo. ise ötekisi ve buradan türeyen örnekler de Mo. olarak gösterilmeli.

şıra ıstırap, acı.

şırka I Mo. yara.

Her iki sözcük de birbirleriyle ilintili görünüyor.

şilde- cam takmak.

şili I Mo. cam.

şilde- eylemi de Mo. ile ilişkili olmalı, krş. Mo. *şille-* L 707 a.

şiñde-, *şiñji*, *şiñjile-* vb. sözcükler Mo. *şinci* “görünüş, dış görünüş; işaret” (L 713 a) sözcüğüyle ilişkili olmalı.

şoñkor bot. şahin.

ş-’li sözcük Mo. *şingkur* /şiñkur/ biçimine gider, Altayca biçim ise Klasik Moğolcadan ziyade Halhacayla karşılaştırılmalıdır: *şonhor* L 712 b. Mo. sözcük ise ET *şıñkur*’dan gelişmiştir, ayrıntı için bak. ED 838 a.

şölüzin besleyici sular.

Mo. *sölsü(n)* ile ilişkili olmalı, krş. L 731 a.

şulmus insana zarar veren kötü ruh; kurnaz, çevik, atik.

Moğolcadan Altaycaya geçen sözcük Tuvacada da benzer şekilde geçer: **şulbus** ~ *şulbus* şeytan. — Kök: Mo. *şilmu(s)*, *şimnu(s)* L 707 a, 710 a; Hal. *şulmas*, *şulam* WMD 391 b, krş. Uyg. *şimnu* < Soğd. *şmnw* AtG 366 a.

şüü- “düşünmek” eylemi Mo. olarak gösterilmiş, o halde buradan türeyen *şüün-*, *şüüş-* gibi biçimler de “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

taam cehennem.

tamı cehennem.

Her iki sözcük de ET *tamu* (Soğdca *tmu*) ile ilişkili olmalı, bak. AtG 367 a, ayrıca krş. Mo. *tamu* L 775 b.

taar İr. çuval; kutu, sandık.

Sözcük Tü. olmalı, ayrıntılar için bak. Clauson *tağar* ED 471 b.

tabar Rus. mal.

Türk dillerinden Rusçaya da geçen sözcüğün kaynağı Tü. olmalı, bak. ED 442 b, Fasmer IV *továr* (I) 67-68.

tabarış Rus. arkadaş.

Bu haliyle sözcük Rusçadan Altaycaya geçmiş olmalı, GT *tavar* ve *eş* (Tatarca *iş*) sözcüklerinin birleşimi olan sözcük Rusçada *továrişç* /*tavariş*/ biçimini almıştır; ayrıntılar için bak. Fasmer IV *továrişç* 68.

tabızın tuz.

OyRS’da yer almaz. Mo. *dabusu(n)* ile ilişkili olmalı, bak. L 213 b.

tajı- Mo. vurmak; getirmek, taşımak.

Sözcük Mo. olamaz, buradan türeyen *tajın-*, *tajıt-* vb. biçimler de “Mo.+T” olamaz, doğrudan “T” (Altayca) biçimlerdir; sözcüğün eski biçimi için bak. ET (Kaşgarî) *taşu-* ED 561 a.

taka nal.

Aslı Mo. olan sözcük için krş. Çağatayca *takan*, Kazakça. *taka* < Mo. *taka*, Mançuca *tahan* EW 456 b, *taқа(n)* L 788 b. Buradan türeyen *takala-*, *takalaş-*, *takalat-*, *takalu* sözcükleri de “Mo.+T” olmalı.

takaa Mo. tavuk.

Sözcüğün kökeni konusu, Altay dilleri kuramı ile de yakından ilgilidir. Ancak yukarıdaki haliyle sözcük Moğolcaya mı gider yoksa Eski Türkçe biçime mi, bu tamamen Altaycanın ses yapısıyla ilgilidir, bak. Mo. *takiya(n)*,

Halhaca *tahia* L 770 b, krş. ET *tağıu* ED 468. Eğer Alt. sözcük ET biçime gitseydi *-ıgu* ses grubunun Altaycada *-ū* olarak büzülmesi beklenirdi.

takta tahta.

Sözcük, Türkçeye geçmiş olan Far. tahte sözüne gidiyor olmalı, krş. نخته Steingass 287 a.

tala II taraf; kenar.

Sözcük Mo. *tala* ile ilişkilidir, bak. L 771 a-b.

tañkı tütün.

Sözcük, günümüzde hemen hemen çoğu dilde benzer şekilde görülen Rus. *tabak*, İng. *tobacco* sözlerinin Moğolcasına yakındır: Mo. *tamaki(n)*, *tamiki(n)*, Hal. *tamhi* L 774 a, 774 b.

tarbagan köstebek.

Güney Sibirya Türk dillerinde yaygın olarak görülen sözcük Moğolcadır: *tarbağa(n)* L 780 a.

tarbalcı ~ **tarbalcın** kartal.

Sözcük bu haliyle Moğolcadır: *tarbalci*, *tarbaci* L 780 a.

tarka- dağılmak.

tarvay- Mo. açılmak, aralanmak, ayırmak.

Her iki sözcük de aynı dile, Moğolcaya ya da Türkçeye ait olmalı, dolayısıyla ya Tü. (Alt.) ya da Mo. olmalı; ikinci sözcüğün beklenen son anlamı da “ayırmak” değil de “ayrılmak”tır.

telekey Mo. muhit.

telekoy evren, doğa.

Her iki sözcük de aynı köke, Mo. *delekey* sözüne gider (L 248 b).

teñ Çin. denk, aynı, eş.

teñ Çince ise buradan türeyen *teñde-*, *teñdeş* vb. sözcükler de “Çin.+T” olmalı.

tenek aptal, budala, ahmak; şakacı.

Kök: Mo. *teneg*, *tenüg* “aptal” L 801 a, 804 a. Yine benzer şekilde, *tenek*’ten türeyen sözcükler “Mo.+T” olmalı.

ter Mo. ter.

Sözcük Türkçedir, bak. ET *ter* ED 528 b. Türevleri de buna göre değerlendirilmelidir.

terlik I (kadınlar için) millî kıyafet.

terlik II Mo.T. ter bezi.

Her iki sözcük de aynı köke gidiyor olmalı, bunun için krş. ET *terlik* ED 546 b, özellikle buradaki Osmanlıca örnek için verilen “a thin transparent garment” (usually feminine).

tezak maddesindeki dizgi hatası giderilerek *tezek* yapılmalı.

tıl arka, geri.

Sözcük Mo. *dalu* sözünün bir yan biçimi olmalı, krş. L 226 b ve Schönig 86-88.

til küçük parçalara bölmek; katmanlar halinde kesmek.

Sözcüğün Türkçe anlamı verilirken kökenini de çağrıştırmayı amacıyla TT “dilmek” eylemi verilebilirdi.

tiş Mo. diş.

Bu sözcük Türkçedir, türevleri de buna göre düşünülmelidir; dengi sözcük Moğolcada *şiddü(n)*’dür, bunun için krş. T. Tekin 1986.

tojondo kırağılanmak.

Eğer sözcük eylem soylu ise **tojondo-** olarak düzeltilmelidir.

tokto- durmak, alıkonulmak.

Mo. olan sözcüğün türevleri de buna göre düzenlenmelidir, bak. Mo. *toğta-* L 815 a.

too Mo. sayı.

too- Mo. saymak.

O halde buradan türeyen biçimler de ya Mo. ya da “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

torgo Mo. ipek.

torko ipek.

Birisi Mo. birisi Tü. (Altayca) olamaz. İkisi de aynı köke gitmeli. Eski Türk yazıtlarından beri bilinen sözcük için bak. ET *torğu* ED 539 a; sözcük Mo.'da da görülür: Mo. *torğu*; Mo. *torğa(n)*, *torğu(n)* "ipek" L 826 a, 826 b.

torooy- (nasır için) şişmek.

torsoy- Mo. şişmek.

Her iki eylem de aynı dile ait olmalı. Türevlerinin kökenleri de buna göre düzenlenmelidir.

tozin toz.

Aslı Mo. olan sözcük *toğus(un)*, Hal. *toos(on)* biçimindedir, L 818 b. Türevlerinin kökenleri de buna göre düzenlenmelidir.

tölgö Mo. havadaki nemi ölçmek için kullanılan alet; büyü amacıyla kullanılan boynuz veya yay.

tölgö Moğolca ise buradan türeyen *tölgöçi* ve *tölgödö-* sözcükleri de Mo. veya "Mo.+T" olmalı, krş. Mo. *tölge*, *tölgeçi(n)* ve *tölgede-* sözcükleri.

tölö- ödemek.

Hemen hemen Ortaasyada, Moğol döneminden, Çinggis sonrası, çoğu Türk dilinde görülen bu eylemin aslı Mo. *töle-* eylemidir, türevlerinin kökenleri de buna göre düzenlenmelidir; bak. *tölü-* L 833 b, ayrıca krş. ET *töle-* ED 492 b (1)

tulay tavşan.

Sözcük bu haliyle Moğolcadır, Türkçe kökenli olanı ise -ş- iledir, ancak -ş-'li biçim Güney Sibiryaya Türk dillerinin çoğunda yaşamaz. Bu dillerde, Altaycada olduğu gibi, *koyon* (ve benzer biçimler) ile Mo. Mo. *taulay*, *tulay* (1, L 788 b, 840 b) görülür; ET *tabışğan* için bak. ED 447 a-b.

türçe hemen, çabuk; biraz.

Büyük olasılıkla Mo. *tür* "geçici; kısa bir an için" (L 854 a) sözüyle ilgilidir, krş. Mo. *türgeçi*, *türged-*, *türgen* "hızlı, çabuk" vb (L 854-855); Alt. *türgen-*, *türgende-*, *türgendet-* eylemleri de burasıyla ilgilidir.

tüyme- Mo. düzensizlik; endişe, telaş.

Eğer sözcük Mo. ise buradan türeyen çok sayıdaki eylem de Mo. veya “Mo.+T” olarak gösterilmeli.

uçura- karşılaşmak, rastlamak.

Mo. *uçira-* (L 859 b) eyleminden gelen bu şeklin ET dengi için bak. *utruş-* ED 69 b; buradan türemiş şekiller de buna göre değerlendirilmelidir.

uçurı anlam.

Mo. olan sözcük için bak. *uçir* L 859 a ve Tuv. *ujur-duza* “anlam, mana, rol”; buradan türeyen şekiller de buna göre değerlendirilmelidir.

uda- Mo. yavaşlatmak, ağır davranmak; devam etmek.

udabas hızla, çabuk, hemen.

uda- eylemi Mo. ise buradan türeyen şekiller de Mo. ile ilişkili olmalıdır, örneğin *udabas* buradan türemiş “Mo.+T” bir sözcük olmalı (< **uda-maz*).

udur: udur-todür birbirine karşıt.

Dizgi hatası düzeltilerek *todür* yerine *tedür* yazılmalı.

uk (I) Mo. soy, kabile, boy, cins.

Eğer sözcük Mo. ise buradan türeyen şekiller de Mo. ile ilişkili olmalı.

ukaa akıl.

Mo. *uğağan* “zeka, anlayış”, Hal. *uğaan* (L 891 a) ile ilişkili olabilir.

ulu ejderha; *ulu cıl* ejderha yılı.

Aslı Çince 龍 *long* ile ilişkili olan sözcük daha ET döneminde *lu* biçimindedir, bak. ED 763 a; benzer kullanım için krş. Tuv. *ulu* ve *ulu cıl*.

ulurka- Mo. saymak, saygı göstermek.

ulurkan- Mo.+T.gururlanmak.

Her ikisi de Türkçe (Altayca) olup *ulu* “büyük, önemli, yüce” sözünden tıpkı Türkçedeki *yad*, *yadırğa-*, *yadırğan-* gibi +(X)*rka-n-* ekiyle türemiştir, Türkçede -n- edilgenlik işlevindeyken Altaycada dönüşlülük işlevindedir; ek için krş. OTWF § 5.2 ve ötesi.

Sözlükte *umaş* diye bir sözcüğe yer verilirse de anlamı verilmemiş, *emeş*'e gönderilmiştir. *emeş* maddesinde ise iki ayrı *emeş* vardır, dolayısıyla hangisinin kastedildiği anlaşılmamaktadır.

Birden fazla kaynaktan sözlüğe maddebaşı alındığı için ikili şekiller ortaya çıkmaktadır: *undu-* ve *unut-* “unutmak”. Altayca yazı dili için hangisi esas alınıyorsa sözlükte o biçim esas alınmalıydı.

ülcü (I) kılıç.

üldü Mo. kılıç; *bak. ülcü* I.

İki şekilden birisi Mo. ise ötekisi de Mo. olmalı. OyRS yalnızca ilk örneğe yer verir. Sözcüğün geldiği Mo. biçim nedir?

ülger bilgece söz; samanyolu.

ülkör ülker (Süreyya) yıldız topluluğu.

İkinci örnek OyRS'da yer almaz, belli ki başka bir kaynaktan alınmış, en azından gönderme yoluyla her iki sözcük birbirlerine bağlanmalıydı.

üre süt ve iri çekilmiş buğdaydan yapılan bir tatlı türü.

Sözcük, Mo. *üre* “tane, tohum, tahıl; ürün, meyve” ile ilişkili görünüyor (L 1011 a).

üs (II) *zool.* vaşak; *bak. üüs*.

üüs Mo. *zool.* vaşak; *bak. üs*.

Her iki sözcük de OyRS'da yer almaz. Yöntem olarak ya iki sözcüğe de “Mo.” kısaltması konmalıydı ya da hiçbirine bu kısaltma konmamalıydı. Sözcük Mo. olmasa gerek, Moğolcada “vaşak” için *şilügüsü(n)* (Hal. *şülüüs*) vardır (L 708 b). Güney Sibiryada dillerinin çoğunda (Hakasça, Şorca, Tofaca) görülen sözcük için bak. StachM-EinigeTof, s. 104 (< **üš*); bak. Marek Stachowski, “Einige tofalarische Etymologien vor gemeintürkischen Hintergrund”, *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge*, 10, 1991: 99-105.

üye kuşak, boy; diz, kıvrım; hece.

Mo. olan sözcük için L 1001 b. Türevler de buna göre düşünülmelidir.

üzük Mo. kırpıntı, kopuk; sözlük.

OyRS'da bu şekilde yer alan sözcük iki ayrı maddeye ayrılmalıdır. Sözcüğün birinci ögesi T (Alt.) olup ET *üz-* eylemiye ilişkilidir, krş. Tuv. *üzük* "kesik, yarık, kopuk" < ET *üzük* ED 285 b.

Sözcüğün ikinci anlamı, "sözlük" anlamı ise Mo. *üsüg, ücüg* (< ET < Soğdca ?) ile ilişkilidir, Mo. için bak. L 1013 b, 1017 a; krş. Tuv. *üjük* "harf, alfabe" ET (Uyg.) *ujik*, (MK) *üjük* ED 24 a-b.

Bugün artık Rusçasına bile belirli uzmanlık kütüphanelerinde zorlukla ulaşılabilen sözlüğü çeviri ve eklemelerle araştırmacıların kullanımına sunan yayımcılara burada teşekkür eder, sözlüğün ikinci baskısının yayımlanabilmesi durumunda ise burada değindiğim ve değinemediğim noktaların göz önünde bulundurulmasını dilerim.

Kaynaklar*

AtG = Gabain, Annemarie von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 31974.

ATS = *Altayca-Türkçe Sözlük*

AY III = M. Ölmez, *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*, Ankara 1991.

BT XIII = bak. Zieme 1985.

BT XVIII = bak. Zieme, Peter 1996.

Dieter Maue, "Zur Nebenüberlieferung von ai. *jalūka*- "Blutegel"", *Scholia*. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Wiesbaden 1981: 114-117.

Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975.

DTS = Nadelyayev, V.M. ve diğerleri, *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad 1969.

ED = Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. Volume: I-II, Wiesbaden 1991.

—, "Mongolische Verbalbildung in Ostsibirischen Türksprachen?", *Şorskaya filoldgiya i sravnitel'no-sopostavitel'nyye issledovaniya*, I, Novosibirsk 1998: 62-76.

* Burada yer verilmeyen kısaltmalar ya alıntının yapıldığı kaynaktan ya da ATS'te yer almaktadır. Yaygın, bilinen kısaltmalar burada yer almaz. Yine makale içerisinde geçen, yalnızca bir kez değinilen, konuyla ikincil ya da üçüncül derecede ilgili çalışmaların çoğu burada yer almaz.

- Eren, Hasan, *Türk dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999
- ESTY = Sevortyan, E. V., *Etimoloģeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, I-III*, Moskva 1974-1980.
- EW = Räsänen, Martti, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki 1969.
- F = Fasmer, Maks, *Etimoloģeskiy slovar russkogo yazıka, I-IV*, Moskva 1964, 1967, 1971
- GOT = Tekin, Talât, *A Grammer of Orkhon Turkic*, Bloomington-The Hague 1968.
- Grammatika altayskago yazıka. Altaysko-russkiy slovar' . Altaysko-russkiy slovar' .* Sostavlena ĉlenami altayskoy missii, Kazan' 1869.
- Grønbech, Kaare and John R. Krueger, *An Introduction to Classical (Literary) Mongolian*, Wiesbaden 1955.
- GT = Genel Türkçe
- Helinski, Eugene, *Die Matorische Sprache. Wörterverzeichnis-Grundzüge der Grammatik-Sprachgeschichte*, unter Mitarbeit von Beáta Nagy, Szeged 1997.
- JEBD = *Japanese-English Buddhist Dictionary*. Tokyo 1979.
- Li, Yong-Söng, *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul 1999.
- Maue, Dieter, "Zur Nebenüberlieferung von ai. jalukā- "Blutegel" ", *Scholia*. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Yay. H.W. Brands, K. Röhrborn, Wiesbaden 1981: 114-117.
- Menges Karl H., *The Turkic Languages and Peoples*, Wiesbaden 1968, (güncel bir ek ile: 21995).
- Mo. = Klasik Moğolca
- Mo.+T. = Moğolca ve Türkçe
- Monier-Williams, Monier, *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Oxford 1899.
- NAKAMURA Hajime, *Bukkyōgo dai jiten*. I-III. Tōyō Shōwa 1976
- OTWF = bak. Erdal 1991
- OyRS = N. A. Baskakov, T. M. Toşçakova, *Oyrotsko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1947.
- Ölmez, Mehmet, "Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar", *Türk Dilleri Araştırmaları 4*, 1994: 109-143.
- , "Chinesische Lehnwörter in uigurischer Xuanzang-Biographie (II) (Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar. II)", *Türk Dilleri*

- Araştırmaları* 6 (1996): 131-166.
- , *Hakasça Etimolojiler* (Hazırlanmakta).
- , *Tuvacanın Sözcük Varlığı. Tuvaca-Türkçe / Türkçe-Tuvaca Kısa Sözlük* (Hazırlanmakta).
- Ölmez, Zuhâl, "Altay Türkleri ve Altayca", *Çağdaş Türk Dili*, c. IX, sayı: 99, 1996: 12-19.
- , *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. haz. Ankara 1996: 286-287.
- , "Ojrot Etymologies I", *Studia Etymologica Cracoviensia*, 5, Krakow 1998: 141-149.
- Poppe, Nicholas, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki 1955.
- Pulleyblank, Edwin G., *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver 1991.
- PW VII = Böhtlingk, Otto und Rudolph Roth, *Sanskrit Wörterbuch*. Siebenter Theil, St. Petersburg 1855-1875.
- RasF = Rassadin, V. İ., *Fonetika i leksika tofalarskogo yazıka*, Ulan-ude 1971.
- Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. 1-6, 1977-1998.
- Schönig, Claus, *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*, Wiesbaden 2000.
- Skr. = Sanskritçe
- Slovar' altayskago i aladagskago nareçiy tyürkskogo yazıka*. Sostavil' Protoiyerey V. Verbitskiy, Kazan' 1884.
- StachM-EinigeTof = bak. Stachowski 1991
- Stachowski, Marek, "Arabische Etymologien in der Geschichte der Jakutischen Wortforschung", *Prace Językoznawcze*, 117, 1995: 125-138.
- Stachowski, Marek, "Einige tofalarische Etymologien vor gemeintürkischen Hintergrund", *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge*, 10, 1991: 99-105.
- StachowskiAr = bak. Stachowski 1995
- Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1988 (1892)
- T.+Mo. = Türkçe (Altayca) ve Moğolca

TDBUÜ = bak. T. Tekin 1995

Tekin, Talat, "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic", *Acta Orientalia Hungarica*, 22 (1969)1: 51-80.

—, "Turkic *tiš*, Chuvash *šäl*, Mongolian *šidün*", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Festschrift Andreas Tietze zum 70. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden und Schülern*, Cilt 76 (1986): 293-297.

—, "New Examples of Zetacism", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*: 145-150.

—, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995.

TekinZetacism = bak. T. Tekin 1969

TMEN I-IV = bak. Doerfer

TT = Türkiye Türkçesi

Tü. = Türkçe, Genel Türkçe

UW = bak. Röhrborn

WMD = Vietze, Hans-Peter, unter Mitarbeit von Klaus Koppe, Gabriele Nagy und Tumenbajaryn Daschzeden, *Wörterbuch Mongolisch-Deutsch*, Leipzig 1988.

Zieme, Peter, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. (BTT 13), Berlin 1985.

—, "Altürkische Fragmente über den Regenstein", *Weather-magic in Inner Asia*, haz. Ádám Molnár, Bloomington 1994: 147-151.

—, *Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch*. (BTT 18), Turnhout 1996.

Mehmet Ölmez
(İstanbul)